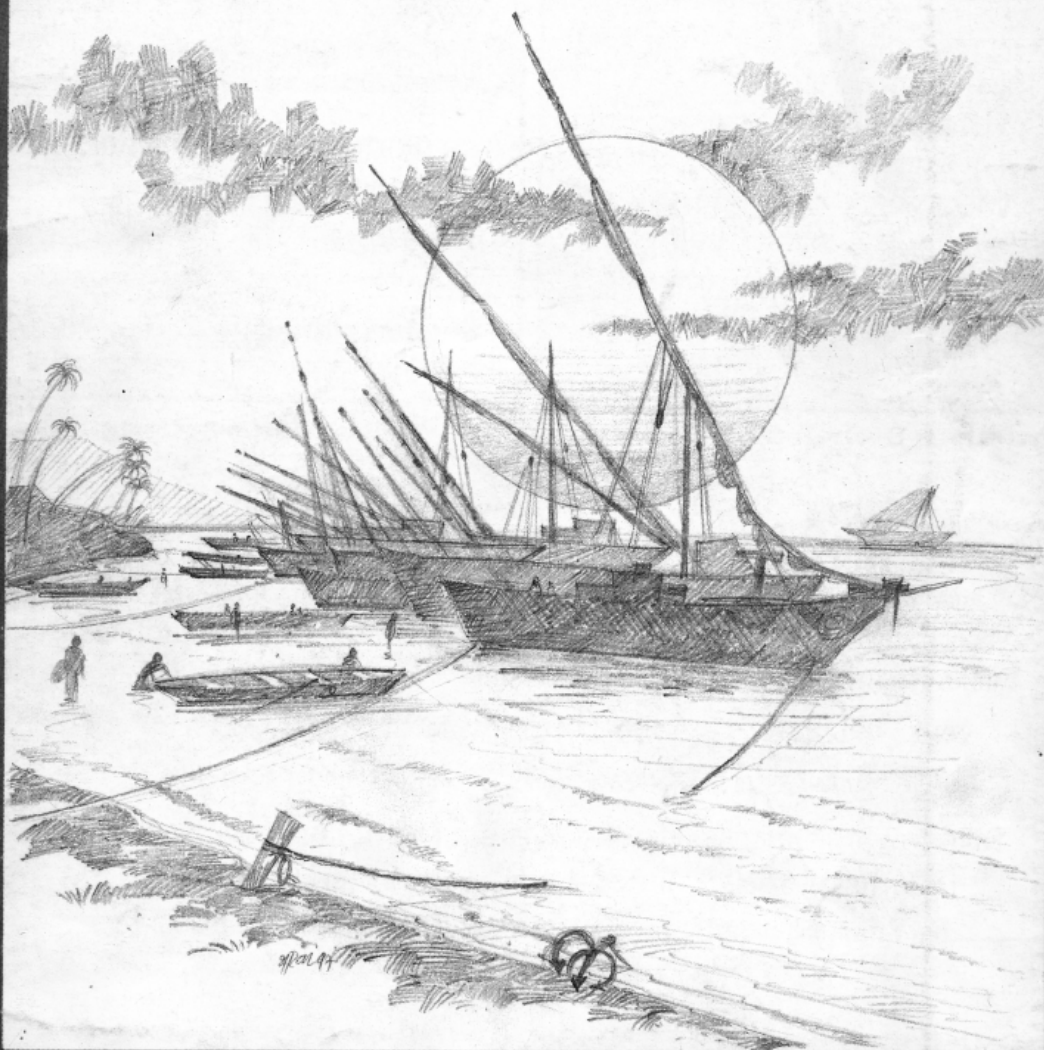

छात्र प्रबोधन

सौर मार्गशीर्ष शके १९१९
वर्ष ६ अंक ५

ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक !

‘दीपावली विशेषांक’ वितरण केंद्रावरून घेतला ना!

छात्र प्रबोधनच्या माहे आश्विन, वर्ष ६ अंक ३ मध्ये दीपावली विशेषांक वितरण केंद्रांची नावे-पत्ते दिले आहेत. त्याप्रमाणे ज्यांनी अजून आपला दिवाळी अंक नेला नसेल त्यांनी आपल्या येथील वितरण केंद्रावरून लवकरात लवकर दीपावली विशेषांक व सोबतची आकर्षक ‘वैज्ञानिक’ भेट घेऊन जावी. त्यासाठी आपली पावती अथवा एखादा अंक बरोबर घेऊन जावा. तसेच वर्ष ६ अंक ३ मध्ये दिलेली प्रश्नावलीही भरून घ्यावी.

वितरण केंद्र नसलेल्या ठिकाणी अंक पोस्टाने पाठविले आहेत. त्यांना ते न मिळाल्यास पोस्टामध्ये ते गहाळ झाले असण्याची शक्यता आहे. त्यांना परत अंक पाठविता येणार नाही.

**दिवाळी अंक घेतलेल्यांनी दिवाळी
अंकाबाबतच्या आपल्या मनमोकळ्या
प्रतिक्रिया आवर्जून पाठवाव्यात.**

‘छात्र प्रबोधन’चा ‘इंग्रजी अंक’

छात्र प्रबोधन मासिकाचा अनेक वैशिष्ट्यपूर्ण विषयांनी युक्त, आकर्षक छपाईचा पहिला इंग्रजी अंक प्रकाशित झाला!

किंमत रु. १५/-

सर्व स्थानिक केंद्रांवर उपलब्ध

**ज्ञान-मनोरंजन-कृति-विचार यांचा अनोखा
समन्वय आता इंग्रजीतून सुद्धा उपलब्ध!**

**‘छात्र प्रबोधन’ द्वारा प्रकाशित ध्वनिफिती
आपल्या घरी हव्यातच!**

- पंख सुरांचे किं. रु. ४०/-
(कथाकथन, मुलखत, समूहगीत, इ. अनेक कल्पनांचा मिलाफ)
- प्रबोधन गीते भाग-२ किं. रु. ४०/-
(प्रबोधिनीच्या कार्यकर्त्यांनी रचलेल्या ११ स्मृतिगीतांची ध्वनिफिती)

संयोजक प्रशिक्षण शिबिर

ज्ञान प्रबोधिनीचे विविध शैक्षणिक प्रयोग अनौपचारिक माध्यमातून व स्वयंसेवी वृत्तीने आपल्या गावी सुरू करण्याची इच्छा असलेल्या २० वर्षीय व पुढील युवक-युवती, पालक-शिक्षक यांच्यासाठी हे शिबिर आयोजित केले आहे.

स्थळ : पुणे परिसर

कालावधी : २४ ते २८ डिसेंबर ९७

शुल्क : रु. १५०/- (शिबिर कालातील निवास-भोजन खर्चासह)

शिबिर निवासी असणार असून शिबिरात पूर्णवेळ व सर्व दिवस सहभागी होणे आवश्यक आहे!

१५ डिसेंबरपर्यंत आपली नावनोंदणी स्थानिक अथवा मुख्य कार्यालयात करावी.

शिबिराबाबतचे माहितीपत्रक व नोंदणीपत्रक स्थानिक कार्यालयांमध्ये मिळेल.

● प्रवेशसंख्या मर्यादित ●

ॐ

इवली शल्ये रुपती खुपती,
मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी
ने ज्योतिर्जगतात ।

संपादक, प्रकाशक

महेंद्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E., M.Ed

विवेक पोंक्षे M.Sc., M.Ed

अनघा लवळेकर M.A., M.Ed

शैजला देशमुख M.A., M.Ed

मुखपृष्ठ पारदर्शिका

डॉ. प्र. के. घाणेकर

मुखपृष्ठ व आतील चित्रे:

भास्कर सगर

अक्षर जुळणी

प्रिंट लिंक, पुणे

सपर्क पत्ता

'छात्र प्रबोधन' ज्ञान प्रबोधिनी

५१०, सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०

०२१२-४७७६९९, ४७८०९५

प्रकाशन दिनांक

राष्ट्रीय सौर १०मार्गशीर्ष, शके १९१९

१ डिसेंबर १९९७

वर्गणी

भारतात

वार्षिक-रु. १२५/- द्वैवार्षिक-रु. २४०/-

त्रैवार्षिक-रु. ३५०/- आजीवन-रु. २०००/-

भारताबाहेर

वार्षिक ३० डॉलर

वर्ष ६ अंक ५

सौर मार्गशीर्ष

शके १९१९

छात्र

प्रबोधन

संवाद

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

एव्हाना दीपावलीचा विशेषांक वाचूनही झाला असेल.

सोबतच्या वैज्ञानिक खेळण्यावर प्रयोग करायलाही सुरुवात

केली असेल. या दोन्हीबाबतच्या तुमच्या प्रतिक्रिया आवर्जून कळवा.

सुट्टीतील तंबूतील शिबिरे खूपच छान झाली. मजा, नवीन अनुभव, भरपूर कष्ट, विविध क्षमतांना ताणण्याची संधी, अडचणींना सामोरे जाणे, अनेकांबरोबर कामे करणे, नवीन मित्र-मैत्रिणी मिळणे या सगळ्याच दृष्टीने लक्षात राहणारी अशी ठरली. वृत्तांत व छायाचित्रे पुढील अंकात!

तुम्ही दिवाळीच्या सुट्टीत विशेष काय केले? प्रवास, विक्री अनुभव, काही शिकणे, गमतीजमती किंवा अन्य काही... सगळं आमच्यापर्यंत जरूर पोहोचवा.

हिवाळा सुरू झालाय, तेव्हा व्यायामाचा जोर वाढवणार

ना! छात्र प्रबोधनचा सभासद कसा शरीराने बलसंपन्न, सुदृढ,

तंदुरुस्त अन् निरोगी असायला हवा. मुलांबरोबर मुलींनीही

हे लक्षात ठेवून घाम येईपर्यंत मनसोक्त व्यायाम करायचाय!

त्यासाठी शुभेच्छा!

सस्नेह तुमचा

(महेंद्र सेठिया)

अंतरंग

२

असाही एक अनुभव : सुवर्णा गोंधळेकर

३

कोकणातील विस्कळित भ्रमंती : रवींद्र पिंगे

६

कविता पानोपानी : दत्ता हलसगीकर, शोभा बडवे

७

धाडसी ओलॉफ : शैलजा देशमुख

११

बचत हीच कमाई : चित्तरंजन पटवर्धन

१३

लुई अगासी : वीणा गवाणकर

१६

स्वप्नांच्या गूढ दुनियेची सफर : डॉ. ऋतुजा विनोद

२१

दिवाळीच्या सुट्टीतील गावोगावची शिबिरे

२४

येत्या २ महिन्यातील मेळावे व स्थानिक पत्ते

दणकट असती बाहु आमुचे, बळकट आमुचे पाय, निधडी छाती असे आमुची, उणे आम्हाला काय!

१

आपण सगळे वेगवेगळ्या प्रकारची कामं करत असतो. काही कामं केल्यावर दमून जायला होतं, पण काही कामानंतर मात्र उत्साह वाढतो, केलेलं काम फारच नगण्य आहे नि करायचं प्रचंड आहे, असं वाटतं.

ग्रामीण भागातलं स्वयंरोजगार केंद्राचं काम म्हणजे बेकारी, बेरोजगारी यासारख्या प्रश्नांवर केलेलं थेट काम. एखादी होतकरू व्यक्ती सापडणं नि तिच्यासाठी, आपण काही न करता खरंच काही घडणं हे दवेळी सांगता येण्यासारखं, अनुभवण्यासारखं असतंच असं नाही. पण काही प्रसंग मात्र याला अपवाद असतात.

प्रबोधिनीतल्या 'आंबवणे स्वयंरोजगार केंद्रा'वर अशीच एक व्यक्ती भेटायला आली. घरात अठराविशे दारिद्र्य, वडील कमावणारे पण दारूचं व्यसन. पण तरीही तो शिकला. दहावीच्या परीक्षेलाही बसला. भावाला शिकायला प्रोत्साहन दिलं. बहिणीलाही शाळेत पाठवलं. घरात खाणारे सहा नि कमावणारे कमी. दगडफोडीचं, अंगमेहनतीचं काम करून पोट भरायचं. त्यात १९ व्या वर्षी लग्न झालं. मुलगी झाली. काय काम करावं सुचेना. शाळेत जायला लागल्या-पासून त्याला दगडफोडीचं काम करणं अवघड वाटू लागलं. म्हणून स्वयंरोजगार केंद्रात मार्गदर्शनासाठी आला.

भेट झाली तो होता एप्रिल ९६ चा महिना. खूप मोडठं स्वप्न बघायचं ठरवून त्यानं केंद्रात प्रवेश केला होता. स्वतःचा उद्योगही डेव्हांसमोर होता- रद्दी खरेदीचा! परीक्षा संपल्यावर मुलांच्या वहा पुस्तकांची रद्दी खरेदी करायची नि पुण्यात नेऊन विकायची! पण यासाठी लागणारं भांडवल नव्हतं, म्हणून

प्रबोधिनीची मदत हवी होती, अवधी रु. ५००/- खरंतर तो प्रयत्नपूर्वक काही तरी करेल असं जाणवलं म्हणून अधिक चौकशी केली व रु. ५००/- घ्यायचे ठरले. हा मुलगा अजून तरी स्वतः निर्व्यसनी होता. ४ वर्षांपूर्वी आठवीमध्ये असताना आपल्या 'ग्रामीण प्रज्ञा विकास' योजनेत येत होता. त्यामुळे माहितीचा होता. शेवटी ठरवलं रु. ५००/- - कर्ज देऊन तर बघू!

बघता बघता महिना संपला. रद्दी खरेदीचे आकडे तो दर गुरुवारी येऊन सांगे. महिन्याभरानं सर्व रद्दी विकून त्यानं रु. १२५/- नफा मिळवला. त्याने व्याजासह मुद्दल परत केलं. काहीतरी करू शकू हा विश्वास आता त्याला मिळाला होता.

आता तो दर गुरुवारी केंद्रात येऊ लागला. एकीकडे घरची २ लिटर दूध देणारी गाय तो वळत होता पण इतरही काहीतरी करायचं पक्कं करत होता. शेवटी त्यानं कुल्फी/आईस्क्रीम विकता येईल अशा गाडीची योजना मांडली. योजना रु. ५०००/- ची होती. पहिल्यासारखं व्याजानं परत करीन असं तो सांगत होता. रक्कम जरा मोठी असल्यानं 'एकात्मिक ग्रामीण विकास कार्यक्रम' या शासकीय योजनेखाली पंचायत समिती द्वारा हे प्रकरणे केलं. पंचायतीमधून प्रकरण मंजूर होऊन आलं, पण वडिलांच्या नावावर थकबाकी होती. बँकेचं कर्ज फेडल्याशिवाय प्रकरण होणार नाही असं अधिकाऱ्यानं स्पष्ट सांगितलं! सगळी सोंग घेता येतात पण पैशाचं सोंग काही घेता येत नाही. पुन्हा आर्थिक मदत करायचं ठरवलं नि त्याला कर्ज दिलं.

म्हटल्याप्रमाणे बँक अधिकाऱ्यांनीही सहकार्य केलं नि बघता बघता गाडी तयार झाली. शाळेतल्या सरांनी त्याला मदत

असाही एक अनुभव

-सुवर्णा गोंधळेकर

म्हणून गाडी रंगवूनही दिली. पण अजून गाडीत डिक्री बसली नव्हती. इथं पुन्हा घोडं अडलं. तेव्हा ज्ञान प्रबोधिनीतर्फे शिवापूर येथे चालविल्या जाणाऱ्या यंत्रशाळेचा त्याला पत्ता दिला. आईस्क्रीमची गाडी प्रत्यक्षात आणणं आता त्याचं स्वप्न होतं. शिवापूरला यंत्रशाळेत जाऊन त्याने डिक्री बसवून बनेश्वरच्या यात्रेच्या दिवशी उद्योगाला सुरुवात झाली.

त्यानंतर जवळ जवळ दीड महिना झाला तरी त्याची भेट झाली नाही. मनात पाल चुकचुकली. माझा अंदाज इतका चुकला. का बरं तो भेटला नाही.? आणि अचानक एका गुरुवारी नवीन कोरा टी शर्ट घालून स्वारी हजर... सोबत एक जुनी पुराणी वही होती. टी शर्ट नुकताच नवीन घेतला होता. ... कदाचित गणवेशाशिवाय घेतलेला हा पहिलाच नवीन टी शर्ट ... तो सांगत होता 'हल्ली घरी वडिलांना लागले तर खर्चाला थोडेफार देतो आणि हे घ्या २० रुपये. २ महिन्यांचं व्याज. पैसे जमतील तसे देतो.' असं म्हणून त्याने बँकेच्या हप्ते भरल्याच्या पावत्या, हिशोब लिहिलेल्या वहीतून काढून दाखवल्या.

त्यानं दिलेलं गारेगार आईस्क्रीम खाताना मला त्याचा वर्षभरात वाढलेला कर्तेपणा दिसत होता... आपण प्रयत्न करत राहायचं. यश कधीतरी नक्की मिळेल... आताशी कुठं एकजण मार्गी लागला...

सुवर्णा गोंधळेकर

ग्रामविकास विभाग, ज्ञान प्रबोधिनी,

पुणे ३०.

सर्व कोकणकिनाऱ्यावर नारिंगी चोर्चीचे सफेद 'गल' पक्षी अखंड भिरभिरत असतात. त्यांनाच नजरेसमोर ठेवून मीही कोणकपट्टीत पंधरवडाभर हिंडलो. हर्णेपासून निघालो ते थेट देवगडपासून दहा कोसावर असलेल्या कुणकेश्वराच्या मंदिरापर्यंत पोहोचलो. पायपीट फार झाली. शिणवटा आला. 'खाड्या' नि 'तरी' ओलांडताना त्रेधातिरपीट उडाली. बुटांवर फारच ताण पडला. इतका, की बुटांचे तळवे खालून एवढे फाटले, की ते मालवणी दर्यात विसर्जित करणं भाग पडलं.

हर्णेची कीर्ती एकेकाळी नारू ह्या चिवट रोगासाठी होती. हर्णे बंदरातलं पाणी ज्याच्या पोटात जाईल, त्याच्या पोटरितून नारूचे दोरे जन्मभर बाहेर पडतील, असं पन्नास वर्षापूर्वी सर्रास बोललं जायचं. दक्षिण कोकणात जाणारी आगबोट सूर्यास्ताच्या मंद प्रकाशात हर्णे बंदत घेत असे. बोट धक्क्याला लागे. मुरुडच्या आसपास जाणारे उतारू आपापले बोजे घेऊन

कोकणातील विस्कळित भ्रमंती

- रवींद्र पिंगे

तिथे उतरत. त्यावेळी एस्. टी. गाड्या नव्हत्याच. पुळणीवर छप्परवाले लांबोडके खटारे उभे असत. सोबत सामानसुमानाचे गोण असलेले गावकरी त्या खटाऱ्यांमध्ये बसत. सडे उतारू पुळणीवरून तुरुतुरू चालू लागत. 'श्यामची आई'चं चित्रीकरण हर्णेच्या धक्क्यावर झालं होतं. श्यामला त्याच्या आईच्या मृत्यूची बातमी त्याच्या मावशीने बोटीच्या ह्याच धक्क्यावर सांगितली होती, असा तो कथाभाग होता. ते चित्रीकरणही १९५१ चं, म्हणजे जवळपास अर्ध्या शतकापूर्वीचं होतं. चित्रपटात तो धक्का नि त्याचा परिसर दाखवला आहे, ते कोकणही पन्नास

वर्षापूर्वीचं उजाड नि निर्मनुष्य होतं.

हर्णेपासून माझी रपेट सुरू झाली. पन्नास वर्षांनंतरचं हर्णेबंदर माझ्या नजरेसमोर आलं. पहिला विचार आला, की काळ नि त्याबरोबर कोकणही किती बदललं आहे! हर्णेच्या बंदरावर आईस्कीमची नि चोखायच्या बर्फाच्या गोळ्यांची गाडी होती. भेळपुरीवाल्याच्या टपऱ्या होत्या. मासळी वाहून आणणाऱ्या यांत्रिक होड्या सर्वत्र नांगरलेल्या दिसत होत्या. हर्णेचा महाकाय किल्ला पुळणीवर आहे, तो हिंडून पाहिला. आता किल्ल्यात सरकारी कचेऱ्या आहेत. गाव तसा लहान आणि मुख्यतः कोळ्यांच्या वस्तीचा

चंद्रकलांच्या समवेत । दर्या नाचतो मोदात । छुमछुम सुरेल नादात । नौका झुलते डौलात ।

३

आहे. घरं जुन्या चणीची पण टुकटुकीत वाटली. गावात चक्कर टाकली. औषधाचं दुकान दिसलं. चौकशी केल्यावर मालक म्हणाले,

“इथून मुरुड सहा मैलांवर आहे. तेव्हा माणसं मुरुडला राहणं पसंत करतात. मीही मुरुडला राहतो नि सांजसकाळ ह्या बंदरापर्यंत रोज ये-जा करतो. ते परवडलं. सकाळी येताना जेवणाचा डबा घेऊन येतो. रात्री आठला दुकानाला टाळं ठोकून एस्. टी.ने मुरुडला परततो. असे रोज अप-डाऊन करणारे अनेक आहेत.”

“इथे नारूचा प्रसार कितपत आहे?”

“त्या गोष्टी जुन्या झाल्या. आता इकडे रोगराई नाही. जशी इतर समुद्र किनाऱ्याची कोकणी गावं तसंच हे हर्णे.”

“मग औषधाचं दुकान कसं चालतं?”

“कारण मोठे रोग नसले तरी तब्बेतीची फुटकळ नादुरुस्ती असतेच की, विशेषतः पोटाचे विकार, डॉक्टरांच्या फिया परवडत नाहीत, म्हणून माणसं थेट केमिस्टच्या दुकानातच येतात. आम्ही गोळ्यांची पाकीटं विकतो. त्यांचंही काम होतं नि आमचंही दुकान चालतं. हे दिसतंय नं गावठाण, तेवढंच हर्णे. एकेकाळी बोटींमुळे हर्णेला महत्त्व होतं आता बोटी बंद झाल्या आणि हर्णेची तेजी संपली.”

“मग ह्या आईसफूटच्या गाड्या नि भेळवाल्यांचे स्टॉल्स कसे चालतात?”

“हे वारं मुंबईहून इकडे आलंय.

मुरुडची पोरं-टोरं दर्यावर भटकायला बंदरात येतात नि ह्या गाड्यांना आश्रय देतात. सुटीच्या दिवशी पाहुण्यांची इथे जत्रा भरते. बाहेर खाण्याची ही फॅशन कोकणात जाल तेथे आहे. अलिबाग, गुहागर, गणपतीपुळे हे सगळे नामांकित किनारे आता भेळवाल्यांच्या नि आईस्क्रीमवाल्यांच्या ताब्यात आहेत. पैसा खूप झालाय नं लोकांकडे? पूर्वी कोकणात पैसा दिसत नसे. आता पैसेच पैसे झाले आहेत सगळीकडे.”

हर्णेचा सूर्यास्त पाहिला. वेगळं असं काय असणार? तोच समुद्र. त्याच लाटा. तोच तांबडा, थंडावत चाललेला बुडता सूर्य आणि तीच ‘गल’ पक्षांची फडफड. बघताबघता काळोख झाला. दिशा निमाल्या.

पोंबुर्ल्याची अलीकडची कीर्ती, ते कविवर्य विंदा करंदीकरांचं गाव म्हणून आहे. विजयदुर्ग बंदरातून खारेपाटणपर्यंत जी खाडी आत घुसली आहे, तिच्या दुतर्फा लहानसान खेड्यांची माळ आहे. सागवं, मणचं, मुटाट, उपळं, मालपं, तळेखाजण, प्रिंदावन अशी ही हिरवीगार खेडी आहेत. त्याच माळेतलं पोंबुर्ले गाव. खाडीकाठ, नंतर भाताचं खाचरं आणि त्यानंतर जातिनिहाय वाड्या असा कोकणी गावांचा तोंडवळा असतो. पोंबुर्ले तसंच. विंदा करंदीकर इथेच लहानाचे मोठे झाले. त्यांचे वडील वरी सावरकरांचे निष्ठावान कार्यकर्ते होते. अस्पृश्यतानिवारण आणि अस्पृश्यांवरल्या अन्यायाचं निर्मूलन, ही दोन कामं त्यांनी जन्माच्या बोलीनं केली. त्यासाठी केलेल्या कज्ज्यामध्ये

स्वतःची सगळी जमीन फुंकून टाकली. शेवटी गावातल्या देवळात त्यांनी सहकुटुंब आश्रय घेतला होता. विंदांना एका सद्गृहस्थांनी आधार देऊन घाटावर कोल्हापुरात शिक्षणासाठी आणलं, तिथे ते वारावर शिकले. त्यानंतर विंदांचा ऋतु पालटला. एरव्ही तेही इतर पोंबुर्लेकरांसारखेच इथले स्थायिक शेतकरी झाले असते.

पोंबुर्ल्यात उंच डोंगर आहे आणि त्याच्या माथ्यावर जांभेकरवाडी नावाची किरकोळ वस्ती आहे. महाराष्ट्रातले आद्य पत्रकार बाळ गंगाधरशास्त्री जांभेकर ह्या पोंबुर्ल्याचे गावकरी. ह्या गावात त्यांनी धुळाक्षर गिरवली आणि पुढल्या शिक्षणासाठी बाराव्या वर्षी ते मुंबईला आले. ते इंग्रजी शिकले. ते विद्यार्थी म्हणून शिकत असतानाच त्यांची प्रगती पाहून त्यांना शिक्षक म्हणून नेमण्यात आले. मुंबईचे एल्फिस्टन महाविद्यालय स्थापन झाल्यावर तिथे बाळाजी जांभेकरांना गणिताचे साहाय्यक प्राध्यापक म्हणून नेमण्यात आले. इंग्रजांच्या महाविद्यालयात प्राध्यापक म्हणून नेमण्यात आलेला हा पहिला हिंदू! पुढे त्यांना मुंबई इलाख्यातल्या मराठी शाळांचे तपासनीस नेमण्यात आले आणि वयाच्या अवघ्या बत्तीसाव्या वर्षी जांभेकरशास्त्री वारले! चमत्कार म्हणजे वयाच्या बाविसाव्या वर्षी जांभेकरशास्त्र्यांनी ‘दर्पण’ हे मराठीतलं पहिलं वर्तमानपत्र मुंबईत सुरू केलं. ते द्विभाषिक होतं. त्यातला इंग्रजी मजकूर स्वतः जांभेकर लिहीत.

त्याचं मराठी भाषांतर त्यांचा मदतनीस तयार करी.

असा हा मराठीतला आद्य पत्रकार ज्या पोम्बुर्ले गावात जन्मला, त्या गावातल्या जांभेकरवाडीत जमलेल्या खेडुतांसमोर मला जांभेकरांविषयी गौरवपर बोलावं लागलं. भाषण जांभेकरांच्या अंगणातच झालं. आज तिथे जांभेकरांचं स्मारक म्हणून त्यांचा पुतळा उभारलेला आहे. मात्र साधारणपणे १८२० साली जेव्हा जांभेकराचा पाय ह्या पोम्बुर्ल्याच्या वेशीतून बाहेर पडला त्यावेळचं आता काय शिल्लक उरलं असेल? काहीही नसेल! पोम्बुर्ल्याची झाडी आणि शेतही नंतरच्या काळातली असतील.

जांभेकरांचे वंशज सध्या पोम्बुर्ल्यात शेती करतात. आमराई बघतात.

तिसरा थांबा कुणकेश्वर ह्या पुळणीवरल्या मंदिराच्या गावात झाला. देवगडात रात्र काढून अर्ध्या तासात कुणकेश्वरला आलो. कुणकेश्वर हा

अपभ्रंश आहे. मूळ शब्द 'कुणकेश्वर' आहे. पुळणीवर एक चढण आहे. तिथेच अरबी समुद्राकडे तोंड करून हे मंदिर उंचावर उभं आहे. समोर पाच किलोमीटर्स लांब पिवळ्यांजन वाळूचा स्वच्छ किनारा आहे. इतका स्वच्छ, इतका निर्धोक आणि इतका लांबच लांब सागर-किनारा कोकणात क्वचित दिसतो. आता गावात नवीन इमले उठताना दिसत आहेत. चहाच्या हॉटेलात विचारलं,

“इतका सुंदर किनारा गावाला लाभलाय, पण माणसांची गर्दी का दिसत नाही? इतके प्रशस्त किनारे तर केरळातही नाहीत!”

उत्तर मिळालं,
“आणखी दोन वर्ष थांबा. कुणकेश्वराचं हे ठिकाण पर्यटनकेंद्र होणार असल्याचं शासनानं नुकतेच जाहीर केलंय. आता सर्वात प्रथम मुंबई-कोल्हापूरचे बडे हॉटेलवाले इथल्या जमिनी विकत घ्यायचा सपाटा लावतील. मग हॉटेलांची माळ

इथे दिसेल. मागोमाग पर्यटकांची जत्रा येईल. मोटारी येतील. दुकानं येतील. पाच वर्षांनी इथे इंचभर जमीन दिसणार नाही. नवी सृष्टी अवतरेल. अहो, श्रीमंताकडच्या काळ्या पैशाला वाटा मिळायला हव्यात नं? पाहा, सगळ्यांचा डोळा आमच्या कोकणावर आहे!”

ह्यावर बोलण्यासारखं काहीच उरलेलं नव्हतं. पुळणीवर मनमुराद भटकंती केली. आठवलं की प्रा. माधव मनोहर पूर्वी इथे येऊन गेले होते. आल्याआल्या ते समुद्रात उतरले. तासभर मनसोक्त पोहले! वास्तविक पाहता ते पट्टीचे लेखक. म्हणजे त्यांनी त्या स्थानाबद्दल नि अनुभवांबद्दल लिहायला हवं होतं. त्यांचं राहून गेलेलं ते काम आता मी पुरं केलं आहे. ●●

रविंद्र पिंगे

७७ जय हनुमान सहनिवास,
हनुमानमार्ग, महिला संघाच्यासमोर
विले पार्ले (पू.), मुंबई ५७

कविता पानोपानी

येणार तुम्ही...?

सोनेरी पहाट

अशी अंधाराची वाट
चढ उतरणीचा घाट
पुढे सोनेरी पहाट उभी आहे.

आज थोडे माळरान
नाही फूल नाही पान
ऋतु वसंताचे भान असू द्यावे.

आले थोडेसे वादळ
थोडे डहुळले जळ
तुझ्या हातातले बळ मोठे आहे.

येती संकटे चालून
नको जाऊन भिऊन
हाच कसोटीचा क्षण ओळखावा.

तुझे हात - तुझी शक्ती
तुझे स्वप्न - तुझी कृती
प्रयत्नामधून आकृती पाहशील !

दत्ता हलसगीकर

२०अ, जवाननगर, विजापूर रस्ता,
सोलापूर ४

जाणार कुठे?
डोंगरवाटा नेतील तिथे.
सोबत काय?

पाठीची धोकटी, झपझप पाय,
निघायचे कधी?

सूर्याचा रथ निघण्याआधी.
उतरून घाट

झन्याला पुसत पुढली वाट.
हिव्या रानी

पानोपानी मंजुळ गाणी.
थांबायचं केव्हा?

दमेल भागेल जीव तेव्हा!
खायचं काय?

कांदा भाकर-ठेचा हाय!
निजायचं कुठे?
चांदण्या बघता येतिल तिथे

येणार तुम्ही?
नका दवडू संधी नामी!

शोभा अशोक बडवे

बडवे हॉस्पिटल, सटाणा रस्ता, मालेगाव,
जि. नाशिक

४ मे १९७९ ची ती संध्याकाळ होती. 'पर हँका' आणि त्याचा सहा वर्षांचा मुलगा 'ओलॉफ' दोघेजण आपल्या गाडीतून प्रवासाला निघाले. परची पत्नी 'इंगा' हिने त्या दोघांना निरोप दिला. दूरवर दिसेनाशा होणाऱ्या गाडीकडे ती अस्वस्थपणे पाहात राहिली. काही वर्षांपूर्वीची गोष्ट वेगळी होती. सगळे गुराखी एकत्र गट करून प्रवास करीत पण आता काळ बदलला होता. प्रत्येकाकडे स्वतःची गाडी असायची. जो तो आपापल्या सोयीनुसार प्रवास करे. सगळं व्यवस्थित असेल तर प्रश्न यायचा नाही; पण निसर्गाची लहर फिरली तर... रस्ता ओबडधोबड होता. हवा बेभरवशाची. दरवेळी पर कामासाठी प्रवासाला निघाला की इंगाच्या मनाची घालमेल व्हायची. तो परत येईपर्यंत जीव थाऱ्यावर नसायचा आणि यावेळी तर ६ वर्षांचा छोटा ओलॉफ हट्टान आपल्या वडिलांबरोबर निघाला होता.

पर लहानसर चणीचा, तरीही कणखर प्रकृतीचा लॅपलंडवासी होता. ४८ वर्षांच्या परचे केस लांब, काळेभोर होते. स्वीडनच्या उत्तरेला असलेल्या 'रेनडिअर्स'चा राखण्या म्हणून तो काम करायचा. लहानगा ओलॉफ मात्र आपल्या आईसारखा गोरापान होता. निळ्या डोळ्यांमुळे फारच गोड दिसायचा तो. रेनडिअरना आंतरराष्ट्रीय सीमा कळत नसल्याने ते जातील त्याप्रमाणे ही

धाडसी ओलॉफ

- शैलजा देशमुख

सर्व 'लॅप' मंडळी उत्तर नार्वे, स्वीडन आणि फिनलंडकडे जरूरीप्रमाणे स्थलांतर करीत.

परच्या कुटुंबियांचे नॉर्वेमध्ये फार पूर्वीपासूनच वहिवाटीने चालत आलेले चराऊ कुरण होते. उन्हाळ्यात पर तेथे राहायला जाई. तेथील आपल्या वास्तव्यासाठी असलेल्या झोपडीची डागडुजी करण्यासाठी पर निघाला होता. कारण रेनडिअरचे कळप उन्हाळ्यात तेथील पर्वतरांगांत विहार करीत. परच्या अंदाजाने या प्रवासाला तीन दिवस लागणार होते. निष्पर्ण पाईन वृक्षांच्या जंगलातून रस्ता जात होता. ८० किलोमीटर्सचा प्रवास केल्यानंतर परने रस्त्याच्या कडेला सावली पाहून गाडी थांबवली. यापुढील प्रवास त्यांना गाडीरस्ता सोडून करायचा होता. मग सामान भरलेला ट्रेलर, स्लेज, तंबू, काही अन्न, कपडे असा सर्व सरंजाम बरोबर घेऊन बर्फावरून चालवता येणाऱ्या स्नो-स्कूटरवर त्यांचा पुढचा प्रवास सुरू झाला. रात्रीची शांत वेळ होती. प्रवासाची सुरुवात तर मजेत झाली. ओलॉफ बाबांच्या कमरेला मिठी मारून मागे बसला होता. काही वेळ गेल्यावर परला थकवा आला. त्या जंगलामध्ये लॅप गुराख्यांना विसाव्याचं स्थान म्हणून जागोजाग झोपड्या

होत्या. अशाच एका झोपडीत दोघांनी थोडी विश्रांती घेतली.

वसंताच्या सुरुवातीला उत्तरेला नेहमी ढगाळ हवा असते; पण दुसऱ्या दिवशी सकाळी जाग आली तो नजरेच्या टप्प्यात पाहावे तेथे सूर्यकिरणे बर्फावरून परावर्तित होत होती. पुढचा प्रवास सुरू झाला. परंतु झोंबणारे थंड वारे, परावर्तित सूर्यकिरणांचा असहाय्य प्रकाश यामुळे परला अस्वस्थ वाटू लागले. तशातच आपला काळा चष्मा आपण घरीच टेबलावर विसरून आलोय हे त्याच्या लक्षात आले. जणू पुढील धोक्याचीच सूचना होती ती.

अखेर सहा तारखेला ते आपल्या मुक्कामी पोहोचले. आपल्या जुन्या झोपडीची त्यांनी डागडुजी केली. ओलॉफने थोडा वेळ परला मदत केली. मग आपल्या छोट्या प्लॉस्टिकच्या खेळण्याच्या घसरण्याचा खेळ खेळू लागला. दुसऱ्या दिवशीही कधी नव्हे तो प्रखर सूर्यप्रकाश पडला होता. आता डोळ्यांवर काळा चष्मा नसल्याने बर्फावरून परावर्तित होणाऱ्या सूर्यप्रकाशाचा परला भयंकर त्रास होऊ लागला.

त्या रात्री पर आणि ओलॉफ तेथील झोपडीत झोपले. दुसऱ्या

काळाच्या आरशावर आता, रोवा पाऊल येता-येता, आव्हाने नित घेत पुढे व्हा, नव्या युगाचे नारे गा।

दिवशी त्यांचा परतीचा प्रवास सुरू झाला. मार्गावरील डोंगर, तळी, झाडे इ.ची माहिती पर ओलॉफला देत होता. दुपारच्या वेळी परचे डोळे प्रचंड दुखू लागले. डोळ्यातून पाणी येऊ लागले. त्याने आकाशाकडे नजर टाकली. एकही ढग दिसत नव्हता. परला मात्र भोवतालचे जग धुक्यात हरवल्यासारखे वाटत होते. नेहमी कुशलतेने बर्फातून स्कूटर चालवणाऱ्या वडिलांचे काहीतरी बिनसले आहे हे ओलॉफला जाणवले.

“पपा, गाडी अशी वेडीवाकडी का जातेय? काही बिघडलंय का? तुम्हाला बरं वाटत नाही का?”

“ओलॉफ, अरे मला काही दिसत नाही. बहुतेक मी Snow-blind झालोय.”

लॅपलंडमध्ये Snow-blindness अभावानेच आढळतो. कारण थंडीमध्ये जेव्हा बर्फ पडते तेव्हा हवा ढगाळ असते. काळोखी दाटून येते. मात्र हिवाळा संपल्यानंतर वसंतऋतूच्या सुरुवातीला प्रखर सूर्यप्रकाशात या आजाराचा त्रास होतो. यापूर्वी एकदोनदा असा त्रास परला झाला होता; पण खूपच सौम्य. यावेळी मात्र डोळ्यांना होणाऱ्या वेदना अतिशय तीव्र होत्या. आपल्या परतीचा प्रवास आता खूप जलद करायला हवा हे त्याला जाणवले.

ते थोडे अंतर जातात न जातात तोच काय दुदैव, त्यांच्या स्कूटरची

चेन निसटली. संकटं कधी एकटी येत नाहीत हेच खरं! एरवी स्कूटरची चेन पर काही मिनिटात बसवून टाकायचा. पण आता मात्र त्याला अजिबात दिसत नव्हते. ना धड स्कूटर चालवता येत होती. ना चेन व्यवस्थित बसवण शक्य होते. काही करून मुख्य रस्यावर ठेवलेल्या गाडीपर्यंत तर पोहोचायला हवं; पण त्यासाठी स्कूटर दुरुस्त करायला हवी. कुणीतरी मदत करणारं भेटेल किंवा आपली दृष्टी सुधारेल याची वाट पाहण्यापलीकडे परच्या हाती काहीच नव्हतं.

जवळच कुठेतरी गुराख्यांसाठी जागोजाग आसऱ्यासाठी बांधलेल्या

झोपड्यांपैकी एक झोपडी आहे हे परला आठवत होतं. त्याच्या मार्गदर्शनाखाली ओलॉफने परला हात धरून तिकडे नेले. आत निवाऱ्याला जागा होती एवढंच. त्यातल्यात्यात आनंदाची गोष्ट म्हणजे सूर्यप्रकाशापासून बचाव करण्यासाठी झोपडीला दार होते. परला हायसे वाटले. त्याचे डोळे निखाऱ्यांसारखे जळजळत होते. वेदनेने त्याचा चेहरा पिळवटून निघाला. ओलॉफने आपल्या चिमुकल्या हातांत त्याचे हात घेतले आणि आश्वासक शब्दात तो म्हणाला; “पपा, तुम्ही काही काळजी करू नका. तुम्हाला

लवकरच बरं वाटेल.”

परला मात्र अजिबात खात्री नव्हती. कित्येक किलोमीटर परिसरात एकही झाड नव्हते; कुणाची मदत मिळणेही शक्य नव्हते. स्वतःचे काय होईल यापेक्षा छोट्या ओलॉफचे कसे होईल ही काळजी त्याला होती.

पण ओलॉफच्या धमन्यांतूनही त्याचेच रक्त सळसळत होते. तो अजिबात घाबरला नव्हता. काहीही तक्रार न करता तो पुन्हा स्कूटरकडे गेला. छोटी स्लेज गाडी, तंबू, स्लीपिंग बॅग, काही खाद्यपदार्थ आणि छोटा स्टोव्ह एवढं साहित्य घेऊन तो परतला. अशा परिस्थितीत काय करायला हवे ते छोट्या ओलॉफला आपले आपणच समजत गेले. थंडीने गारठलेल्या परच्या अंगावर उब यावी म्हणून त्याने तंबूचे कापड टाकले. नंतर स्टोव्ह पेटवून बर्फाचे पाणी करून घेतले.

“पपा, थोडं पाणी प्या.” तो मायेनं म्हणाला. त्यानंतर पाण्यात स्कार्फ बुडवून त्याच्या डोळ्यावर ठेवला. हळूहळू रात्र पसरू लागली आणि तापमान झरझर उतरू लागले. परला वेदनेचा विसर पडावा म्हणून छोटा ओलॉफ त्याच्याशी गप्पा मारू लागला. शेवटी तो लहानगा थकून पेंगुळला आणि स्लीपिंग बॅगमध्ये शिरून झोपी गेला.

परला मात्र झोप येईना. वेदना असह्य होत्या. थंडीचा कडाकाही

वाढला होता. तो सारखा तळमळत होता. दोन दीर्घ दिवस आणि तितक्याच प्रदीर्घ रात्री सरल्या. तापमान सतत उतरतच होते. परच्या डोळ्यांची अवस्थाही सुधारत नव्हती. डोळे उघडण्याचा प्रयत्न केला की वेदनांचा कल्लोळ उसळे. बडबडगाणी, गोष्टी सांगत छोटा ओलॉफ त्याचं मन रिझवण्याचा प्रयत्न करित होता. परही त्याची धडपड पाहून वेदना दाबून केविलवाणं हसण्याचा प्रयत्न करित होता. त्याचं हसू पाहून बिचारा

ओलॉफ त्याला बरं वाटतंय असं समजून खुश होता.

तीन-चार दिवसांनी मात्र परचा धीर सुटला. लवकरच खाद्यपदार्थ संपतील, थंडीला तोंड देणं दिवसेंदिवस अशक्यप्राय होत जाईल. स्टोव्हसाठी लागणारं प्रोपेनही संपेल. पाण्याला पर्याय म्हणून बर्फ, ही फार काळ चालणारी योजना नव्हती. जर जगायचं असेल तर इथून बाहेर पडलचं पाहिजे.

काही अंतरावरती मच्छीमारी करण्याचे एक तळे होते. हे परला

माहित होतं. आठवड्याशेवटी रविवारी जर ते तेथे पोहचू शकले तर मच्छिमारांना घेऊन येणारे एखादे विमान त्यांना गाठता आले असते. पण ते ठिकाण होते सुमारे १९ किलोमीटर अंतरावर. अशातच खेळत असताना ओलॉफचा गॉगलही हरवला होता. मात्र त्याने ते आपल्या पप्पांना सांगितले नव्हते.

“पप्पा, तुम्ही काळजी करू नका, मी तुम्हाला घेऊन जाईन.”

दुसऱ्या दिवशी सकाळी ते दोघे निघाले. तंबू आणि थोडे खाद्यपदार्थ ओलॉफने आपल्या छोट्या स्लेजवर ठेवले. पप्पांच्या डोळ्यांवर संरक्षण म्हणून स्कार्फ गुंडाळला. पायाला जड स्कीज बांधले आणि स्वतःच्या कमरेभोवती भक्कम दोरी बांधली. परने ती आपल्या एका हातात घट्ट पकडली आणि दुसऱ्या हाताने स्लेज खेचू लागला. छोटा सहा वर्षांचा ओलॉफ भलेमोठे स्कीज बांधून पुढे आणि जवळजवळ दृष्टिहीन झालेला पर खेळण्यातली छोटी स्लेज ओढत मागे! हे दृश्य फारच विसंगत दिसत होते.

इकडे पर आणि ओलॉफ येण्याची वेळ टळून ५-६ दिवस जास्तच झाले, तेव्हा इंगा घाबरून गेली. “नक्कीच ते दोघे संकटात आहेत!” तिचे मन तिला सांगू लागले. तिने ताबडतोब पोलीस हेडक्वार्टरकडे धाव घेतली. इन्स्पेक्टर इंग्वार लार्सन आणि लेग वॉट्लेनिन

हे दोघेही हेलिकॉप्टर घेऊन तपासाला निघाले. दोघांनाही त्या भागातील इंचन् इंच परिचित होता. ओलॉफ आणि पर ही जोडी ज्या भागात असण्याची शक्यता होती त्या भागावरून सुमारे तीन-चार तास त्यांनी चकरा घातल्या. काही ठिकाणी ‘पर’ सारखेच लॅप त्यांना दिसले. तेथे उतरून त्यांनी काही मागमूस लागतो का हे शोधण्याचा प्रयत्न केला. पण व्यर्थ!

इकडे ओलॉफ आणि परचा प्रवास सुरूच होता. कासवाच्या गतीने! स्वतःचं दुःख दाबून पर ओलॉफला सारखं ‘तू दमला नाहीस नां?’ असं विचारत होता. “पप्पा, माझे पण डोळे जळजळतायत. माझा गॉगल खेळताना हरवल्याचं मी तुम्हाला सांगितलं नव्हतं.” आता मात्र पर घाबरला. ओलॉफही आता त्याच्याप्रमाणेच स्नो ब्लाईंड होण्याच्या मार्गावर होता.

आठ तासात अगदी थोडं अंतर ते चालून गेले. शेवटी ओलॉफ थकल्यानंतर त्यांना उघड्यावरच झोपावं लागलं. पर अतिशय भेदरून गेला. त्याच्या डोळ्यात अश्रू आले. “देवा, मला मृत्यू आला तरी चालेल, पण कृपा कर. माझ्या बछड्याला वाचव!”

त्यांच्या तपासासाठी निघालेले इन्स्पेक्टरही आता निराश झाले होते. हेलिकॉप्टरचे इंधन संपत आल्याने त्यांना परत निघणे भाग होते.

शेवटचा प्रयत्न म्हणून आणखी एक फेरी मारून पाहायचं त्यांनी ठरवलं. अचानक पर आणि ओलॉफच्या कानावर हेलिकॉप्टरचा आवाज आला. “पप्पा, हेलिकॉप्टर” ओलॉफ आनंदाने ओरडला. परला मनावरचं ओझं उतरल्यासारखं मोकळं वाटलं. त्यांनी खाणाखुणा केल्या त्या बघून लार्सन आणि वॉट्लेन खाली उतरले. परला आनंदातिरेकाने शब्द सुचेनात – तो ओठात पुटपुटत राहिला – ‘परमेश्वरा! तुझी कृपा म्हणून आम्ही वाचलो!’

थोड्या उपचारानंतर ओलॉफचे डोळे बरे झाले. रात्री घरी आल्यानंतर गेले काही दिवस बाळगलेलं जबाबदारीचं ओझं भिरकावून छोटा ओलॉफ आईच्या कुशीत विसावला. परचे डोळे बरे व्हायला मात्र बरेच दिवस लागले. खरंच ‘पर’चे प्राण वाचवले ते छोट्या सहा वर्षांच्या ओलॉफने! ज्या धीरगंभीर वृत्तीने त्याने वडिलांना वाचवले त्यामुळे अनेक दिवस तो सर्वांच्या कौतुकाचा विषय बनून राहिला!

रीडर्स डायजेस्टमधील The boy who Become his father's eyes Emily and per Ola D' AULSRE यांच्या कथेचा स्वैर अनुवाद

सौ. शैलजा देशमुख
बी ७/५, गुरुराज हौ. सोसायटी
पद्मावती, पुणे

“बचत हीच कमाई” हा मंत्र नुसता पैशाच्या बाबतीत लागू पडतो असे नाही; तर नकळत ऊर्जा, पाणी, कागद व इतर अनेक गोष्टींच्या बाबतीत, वापर करताना जबाबदारीने वापर न केल्याने आपण आर्थिकदृष्ट्या खर्च तर करतोच आहोत पण त्यातून पर्यावरणाचे अनेक प्रश्नही निर्माण करून, स्वतःच आपल्या पायावर धोंडा टाकत आहोत.

एक साधे उदाहरण घेऊया. दहा वर्षापूर्वीपर्यंत आपण वाण्याकडे किंवा भाजी आणायला जाताना घरून कापडी पिशव्या घेऊन जात होतो. वाण्याकडील वस्तू तो कागदी पिशव्यातून बांधून देत होता. आता आपण बाजारात जाताना पिशवी नेत नाही तर दुकानदार सर्व वस्तू पॉलिथिनच्या ‘कॅरी बॅग’ मध्ये देतो. या कॅरीबॅगची किंमत दुकानदार आपल्याकडूनच वसूल करित असतो. या कॅरीबॅग रद्दीवालादेखील विकत घ्यायला तयार नसतो. अशा टनावारी न कुजणाऱ्या व पुन्हा पुन्हा वापरात न येणाऱ्या वस्तूंचे डोंगर शहराबाहेर जमा होतात. पॉलिथिनच्या पिशव्या करायला आपल्याला परदेशातून डॉलरमध्ये खर्च करून कच्चा माल आणावा लागतो. यामुळे आपण आपल्याजवळील अमूल्य अशा विदेशी चलनाची नासाडी करून आपले पर्यावरण बिघडवून घेत आहोत. आज तुम्ही पर्यटनाला कुठल्याही समुद्रकिनारी जा किंवा एखाद्या रम्य देवालयात जा किंवा शिवरायांच्या गडावर जा, टाकून दिलेल्या पॉलिथिनच्या विखुरलेल्या

रिकाम्या पिशव्या किती घाण दिसतात? पुन्हा त्यांचे खत होत नाही. त्या पुन्हा वितळवून त्याच्या वस्तू करायच्या तर त्याकरता पुन्हा ऊर्जा खर्च करावी लागते. हाच प्रकार तुम्हाला, आपण जिथे जिथे कापड वापरू शकतो तिथे, कागद वापरल्याने झालेला दिसेल. कापडी रूमाल वारंवार पाण्याने धुवून स्वच्छ करून वापरता येतो, त्याजागी उगीचच कागदी टिश्यू पेपरचे रूमाल वापरायची गरज नसते. लहान मुलांना मऊ कापडाच्या लंगोटेवजी डायपर्स वापरायचे वगैरे अनेक ठिकाणी दिसेल. हे अंधानुकरण केल्याने घडलेले आहे.

बचत हीच कमाई

-चित्तरंजन श्रीपाद पटवर्धन

रेल्वेत किंवा इतर ठिकाणी थर्मोकोलच्या पेल्यातून चहा/कॉफी मिळते. आपण एकदा चहा पिऊन थर्मोकोलचा पेला फेकून देण्याइतके श्रीमंत अजिबात नाही. थर्मोकोल बनवायला सुद्धा कच्चा माल म्हणून पेट्रोलियमचे पदार्थच लागतात. वारंवार स्वच्छ करता येणाऱ्या काचेच्या किंवा चिनीमातीच्या पेल्यातून पेय पिणे हीच आपल्याला सर्व बाजूंनी परवडणारी व हिताची गोष्ट आहे.

वीस पंचवीस वर्षापूर्वीपर्यंत प्राथमिक शाळेचा अभ्यास सर्व मुले दगडी पाटीवर करित होती. या पाट्यांना बनवायला लागणारा सर्व कच्चा माल व त्याची कामगिरी आपणाकडे होती व आहे. पाटी पाण्याच्या बोळ्याने पुसून पुन्हा पुन्हा वापरता येत होती. आता लहान मुले मुळाक्षरे काढायला सुरुवातच मुळी वहांवर करू लागली आहेत. भरमसाठ किंमतीच्या वहा म्हणजे पर्यायाने आपण कागदाचा गैरवापर करित आहोत. कागद बनवायला लागणारा कच्चा माल देखील आपण परदेशातून आणत आहोत. सगळा खटाटोप पाहिल्यावर माणसाने कागद काटकसरीने वापरला पाहिजे. संगणकाचे किती तरी पाठकोरे कागद व कार्बन फेकून दिले जातात, ते आपण वापरले पाहिजेत.

सगळ्या जगाला कॅनडा देश

उजाड धरणीच्या माळावर कुणी रोविला अभिनव अंकुर, जीवन-सिंचन करून त्यातून उभविला तरू हा त्यावर.

११

वर्तमानपत्रे छपाई करता लागणारा कागद पुरवतो व त्यासाठी दरवर्षी हजारो हेक्टर जागेतील जंगलतोड होते. झाड वाढायला जेवढी वर्षे लागतात तितक्याच मिनिटात ते पाडले जाते.

वीज, पेट्रोल किंवा डिझेल आणि स्वयंपाकाला लागणारा गॅस यांची सुद्धा बचत साध्या गोष्टींनी होऊ शकते. घरातले जरूर नसणारे दिवे, पंखे बंद करणे, रात्रीच्या वेळी फ्रीज बंद ठेवणे, कपडे धुण्याचे मशिन भरपूर कपडे साठव्यावर वापरणे, विद्युत उपकरणांचे ऐवजी साधी हाताने वापरता येतील अशी उपकरणे वापरणे यामुळे आपण घरातील विजेचा वापर देखील कमी करू शकतो.

स्कूटरऐवजी सायकली वापरणे, मोटार कार कामावर जायला यायला चौघात वापरणे, डिझेलवर चालणाऱ्या बसेसचा वापर वाढवणे इ. गोष्टींनी डिझेल व पेट्रोलचा वापर कमी करता येईल. प्रेशर कुकरमध्ये अन्न शिजवणे, फ्रीजमधील पदार्थ गरम करायच्या अगोदर बराच वेळ बाहेर काढून ठेवणे, तांब्याची बुडे असलेली भांडी वापरणे इ. गोष्टींमुळे गॅसची बचत होऊ शकते.

पाणी तर अत्यंत काटकसरीने वापरायला पाहिजे. कारण पृथ्वीवरील ९७% पाणी खारे आहे. उरलेले बरेचसे बर्फाच्या स्वरूपात आहे. गळून किंवा सांडून वाया जाणारे पाणी प्रथम थांबवले पाहिजे. मोटार धुताना

नळीने पाणी न मारता पाणी बादलीत घेऊन धुतले पाहिजे. वॉश बेसिनवर किंवा नळाखाली बादली भरायला लावून निष्काळजीपणे पाणी वाहून जात आहे, असे चित्र दिसता कामा नये.

Reduce/Reuse/Recycle (वापर कमी करा, पुन्हा वापरा आणि शुद्धतेची प्रक्रिया करून पुन्हा वापरा.) निसर्गचक्रामध्ये हे तीन 'R' महत्त्वाचे होत.

● ●

चित्तरंजन श्रीपाद कोल्हटकर
१४१/१०, सुदर्शन सोसायटी,
मॉडेल कॉलनी पोस्टाजवळ, पुणे १६.

दिवाळी अंकाबद्दल मान्यवरांच्या प्रतिक्रिया ...

● दिवाळी अंकात विविध प्रकारचं अग्रगण्य मराठी लेखकांनी लिहिलेलं साहित्य आहे. कथा आणि कविता यांच्या बरोबरच विज्ञान विषयक अनेक लेख आहेत. “मी असा घडलो” ही लेखमाला देखील तरूण मुलांना स्फूर्तिदायक ठरावी अशीच आहे. शिवाय, कृति-कौशल्य या विभागात अनेक उपयुक्त लेख आहेत. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाला उपयुक्त ठरेल असा हा अंक आहे. हा अंक काढल्याबद्दल मी आपलं मनःपूर्वक अभिनंदन करतो.

– गंगाधर गाडगीळ

● मुखपृष्ठावरील टवटवीत फुलांप्रमाणेच अंकाचे अंतरंग पण तितकेच टवटवीत बनले आहे.

आपल्या व आपल्या सहकाऱ्यांच्या कुशल संपादनामुळे ‘छात्र प्रबोधन’ उत्तरोत्तर अधिक आकर्षक आणि नावीन्यपूर्ण होत जाईल यात काही संदेह नाही. आपल्या समस्त उपक्रमांना माझ्या हार्दिक शुभेच्छा!

– विजय वि. देवधर.

● दिवाळी अंक छानच आहे. त्यात सर्वप्रकारचे लेख, कविता, प्रत्येक पानावरच्या कवितेच्या लेखाला सार्थ अशा ओळी, असा सर्वांचा अतिशय कल्पकतेने उपयोग केल्यामुळे ‘छात्र प्रबोधन’ फारच वाचनीय आहे. वैज्ञानिक खेळणे विशेषांकाबरोबर दिल्यामुळे लहान मंडळीही खूष आहेत. संपूर्ण अंक

वाचनीय आहेच पण मला स्वतःला विशेष उल्लेख करावासा वाटतो तो ‘नंदूची पत्रे’ हरिहर आठलेकरांचा! त्यांचा हा कोकणचा मेवा फारच अप्रतिम. कोकणात जाऊन राहिल्यासारखं वाटतं!

– डॉ. काचनगंगा गंधे

● दिवाळी अंक उत्तम निघाला आहे.

– कुसुमाग्रज.

● छात्र प्रबोधनचा दिवाळी अंक मिळाला- नेहमीसारखा दर्जेदार आहे. सोबत पाठवलेले ‘वैज्ञानिक खेळणे’ आवडले.

– जयंत नारळीकर

● अंक, अंतरंग व बाह्यरंग या दोन्हीही दृष्टींनी उत्तम आहे. कल्पकता, योजकता, सौंदर्यदृष्टी यांचे मोठे मनोहर दर्शन अंकात घडते.

– प्र. न. जोशी.

लुई आगासी (१८०७-१८७३)

– वीणा गवाणकर

हाताशी कोणतीही आधुनिक उपकरणं नसताना, एका खेड्यातला एक विद्यार्थी एक छंद जोपासतो.. त्याचा निष्ठापूर्वक अभ्यास करतो.. डोळसपणे निरीक्षणं नोंदवतो.. ज्ञानाची नवी दालनं अभ्यासासाठी खुली करून देतो.. लुई आगासीने मत्स्यजगताचा अभ्यास कसा केला याचा परिचय गेल्या अंकात आपण करून घेतलाय.

गावातील कोळ्यांशी लुईची मैत्री होती. सुरुवातीला तो छंद म्हणून बादलीत मासे साठवायचा. मेलेल्या माशांचे सांगाडे अलग करणं, त्यांची चित्र काढणं यातूनच त्याच्या शास्त्रशुद्ध अभ्यासाला हळूहळू सुरुवात झाली. नंतर शाळा- कॉलेजमधील शिक्षण, मामा, आजोबा यांचे प्रोत्साहन यामुळे त्याच्या अभ्यासाला वेगळी दिशा मिळाली. मत्स्यांच्या अनेक नवीन जाती त्याने शोधल्या. संशोधन केले. पुस्तके लिहिली. जीवाश्मांचा अभ्यास केला. या कार्यासाठी त्याला अनेक पुरस्कारही मिळाले. लुईच्या दुसऱ्या छंदाविषयी, एका वेगळ्याच क्षेत्रातील संशोधनाची माहिती करून घेऊया, या अंकातील लेखाच्या उत्तरार्धात!

लहाणपणी लुईला पाण्यातले मासे खुणावीत, तशी उंच उंच बर्फाच्छादित पर्वत शिखरेही साद घालीत. समुद्राविषयी, तिथल्या माशांविषयी पर्वत नि तिथल्या बर्फाचे कडे यांविषयी तो सतत कोणाला ना कोणाला विचारत असे.

त्याकाळी तिथं ठराविक ऋतूत सुतार, चमत्कार, तांबट, चिजविके असे वस्त्यावस्त्यांवर फिरत. लुईच्या घरीही त्यांच्यासाठी काम काढून ठेवलेले असे. लुई त्यांच्याशी दोस्ती करी. ते कुठे कुठे जातात, तिथं काय पाहतात, तिथले लोक, तिथलं जीवन कसं आहे हे चौकसपणे विचारत राही. चिजविक्या बर्फाळ पर्वतावरच्या अनेक वस्त्यांवरून चिज गोळा करून आणत असे. त्याच्याशी गप्पा मारताना लुईला समजलं, की

उंच पर्वतावर गोठलेल्या हिमनद्या आहेत. बर्फाळ पृष्ठभागावर बऱ्याच ठिकाणी विवरं आहेत. अथांग विवरं. डोंगरापलीकडच्या वस्त्यांवरही आपल्या गावात आहेत तशाच गोल-गुळगुळीत प्रचंड शिळा आहेत. हे चिजविक्याकडून समजलं, तेव्हा एवढा डोंगर ओलांडून त्या शिला तिथं गेल्या कशा, असा प्रश्न त्याला पडला.

त्याच्या चौकस बुद्धीला असे प्रश्न नेहमीच पडत. त्याची उत्तरं कोणी देऊ शकत नसे नि पुस्तकातही ती सापडत नसत. आता मात्र या प्रश्नांची उत्तरं शोधायचीच असं लुईने ठरवलं. आजवर लोकांचं म्हणणं होतं, की हिमनद्या पर्वतावर गोठून बसल्यात. उतारावर खालच्या अंगाला त्या वितळतात नि त्यातून

पाण्याचा प्रवाह वाहू लागतो.

अगासीने एक प्रयोग केला. त्याने काही काठ्या हिमनदीच्या बर्फाळ पृष्ठभागावर रोवल्या नि त्या काठ्यांच्या सरळ रेषेत पर्वताच्या कडेने दुसऱ्या काठ्या रोवल्या. काही दिवसांनी हिमनदीच्या पृष्ठभागावरील काठ्या पर्वताच्या कडेने रोवलेल्या काठ्यांपासून खालच्या बाजूला सरकल्याचे दिसून आले. म्हणजे हिमनदीचा बर्फाळ पृष्ठभाग अत्यंत मंदगतीने त्याचं सरकणं नजरेला जाणवत नव्हतं.

प्रचंड खडक वाहून आणण्याइतका तो हिमपृष्ठभाग टणक नि मजबूत होता. त्या प्रचंड खडकांच्या पृष्ठभागाला कुठेही घर्षण करावे न लागल्याने त्याचा आकार होता तसाच ओबडधोबड

राहिला होता.

आगासीने अनुमान बांधलं हिमनदीच्या पृष्ठभागाबरोबर घसरून आलेल्या शिळा कुठेही घर्षण न झाल्याने होत्या तशाच राहिल्या; पण पाण्याच्या प्रचंड नि वेगवान प्रवाहाबरोबर वाहात आलेल्या शिळा झालेल्या घर्षणामुळे गोल गुळगुळीत झाल्या असाव्यात.

आता त्याचे तर्क, विचार याच दिशेने धावू लागले... म्हणजे, या पृथ्वीवर पूर्वी 'हिमयुग' अवतरून गेलं की काय? या पृथ्वीवर सर्वत्र हिमनद्या होत्या की काय? स्विट्झर्लंडमध्ये अनेक ठिकाणी गोल गुळगुळीत पण प्रचंड आकाराच्या शिळा आढळतात. पृथ्वीवर अन्यत्रही अशा शिळा असतील?

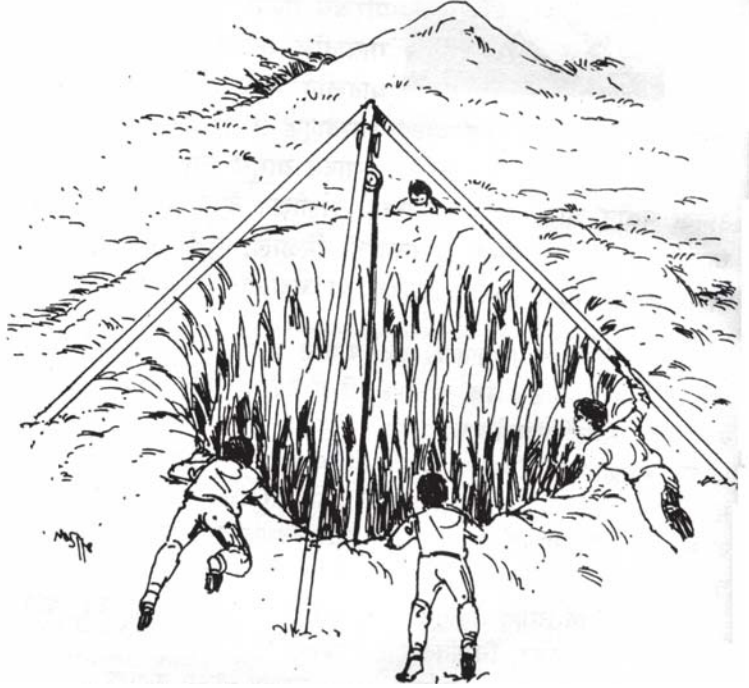
आज आपण हिमयुगाविषयी खात्रीनं बोलतो; पण लुई अगासीच्या काळात त्यानं हे अनुमान प्रथम लेखाद्वारे मांडलं, तेव्हा भल्याभल्या शास्त्रज्ञांनी त्याला वेड्यात काढलं. पण हिमनद्यांचा अभ्यास, जीवाश्मांचा अभ्यास यांच्या साह्याने तो तर्क करीत अनुमान मांडणे सोडत नव्हता.

हिमनद्यांचा अभ्यास करताना अनेक धाडसी पर्वतारोहण मोहिमा त्याने आखल्या. जिवावरचे प्रसंग अनुभवले.

हिमनद्यांच्या कठीण पृष्ठभागावर दिसणाऱ्या विवरांविषयी त्याला फार उत्सुकता होती. त्याने आपल्या चार निवडक विद्यार्थ्यांसह एक मोहीम आखली.

उंच पर्वतावरच्या हिमनदीवर ते

पाचजण गेले. तिथेही एका विवरावर बसेल अशी तिपायी बनवली. ती विवराच्या मुखावर बसवली. तिच्यातून कप्पीच्या साह्यानं दोरखंड सोडायची सोय केली. दोरखंडाच्या टोकाला झोक्यासारखी बसायची सोय केली. त्या झोक्यावर लुई अगासी बसला. विद्यार्थ्यांनी

तिपायीवरून दोर हळूहळू विवरात खाली सोडायला सुरुवात केली. बर्फाळ पृष्ठभागाखालची निळाई पाहून लुईच्या डोळ्यांचं पारणं फिटलं. बर्फाचे निळसर पांढरे थर नजर बांधून ठेवत होते. निळसर प्रकाशात आतले बर्फाचे सुळके धाक दाखवत होते. काहीतरी अद्भुत पाहात असल्याचा आनंद आणि बर्फाच्या पोटातला तो धाक

दाखवणारा भयप्रद एकांत. विलक्षण संमिश्र अनुभव तो घेत होता.

एकाएकी त्याच्या पायाला थंड पाण्याचा स्पर्श झाला. विंचु-दंशासारखाच वाटला त्याला तो. धोक्याची जाणीव झाली, तर झोका वर ओढून घ्यावा यासाठी त्यांनी दोराचे काही सांकेतिक झटके ठरवून

घेतले होते. जिवाच्या आकांताने लुई दोराला ते झटके देऊ लागला. तो चांगला १२० फूट खाली आला होता. इतक्या दूरवर त्याचे झटके पोचेनात. विवराच्या तोंडाशी पालथं पडून लुईवर वरून लक्ष ठेवणाऱ्या विद्यार्थ्याला लुईच्या हालचाली नीट समजेनात. दोर हळूहळू खाली जात होता. लुई पुन्हा जोरदार झटके देत होता. सुदैवानं वरच्यांना संकेत

समजला आणि त्यांनी दोर वर खेचायला सुरुवात केली.

वर खेचले जात असताना तो सर्व दृश्य नजरेत साठवून घेत होता. बर्फाचे मोठमोठे धारदार सुळके नि कपारी पाहू तो धास्तावलाच. चुकून जरी दोरखंड या धारदार बर्फावर घासला गेला तर? कल्पनाच करायला नको!

त्याने या अनुभवावर, केलेल्या निरीक्षणावर सविस्तर लेख लिहिला. पुढे लवकरच त्याने हिमयुगकालीन जग कसं असेल? याचीही अनुमानं मांडली. फार पूर्वी युरोपखंडाचा पृष्ठभाग जंगलराजीनं झाकलेला होता. त्यावर अजस्त्रकाय हिप्पोपोटॅमस वावरत होते. एकाएकी ही सर्व सृष्टी बर्फाखाली गाडली गेली. होती तशी नि तिथंच गोठून स्तब्ध झाली. सूर्यकिरणांची जी काही थोडीफार उष्णता तिथं परिणाम करू शकली त्यानं तिथला पृष्ठभाग थोडासा वितळला. अशा काहीशा कल्पना त्याने मांडल्या होत्या.

बर्फाचा नि जीवाश्मांचा अभ्यास करून त्यानं मांडलेली अनुमानं आज शास्त्रज्ञांनी अचूक ठरवलीत.

नव्या जगात...

आता लुई अगासीला अमेरिकेला जाण्याची, नव्या जगात जाऊन तिथल्या निसर्ग इतिहासाचा अभ्यास करायची ओढ लागली.

दहा-बारा वर्षांपूर्वी त्याचं लग्न अलेक्झांडर ब्राऊनची बहीण सेसिल हिच्याबरोबर झालं होतं. तीन मुलंही झाली. पत्नी आणि मुलांना

स्विट्झर्लंडमध्ये ठेवून तो अमेरिकेला गेला.

अमेरिकेत त्यावेळी ठिकठिकाणी आगगाड्यांसाठी लोहमार्ग तयार करण्याची कामं चालू होती. मार्गात येणारे खडक, डोंगर सुरुंगाने फोडले जात. या फोडलेल्या खडकांमुळे तिथल्या भूस्तरांचा अभ्यास करणं लुईला सुलभ झालं. अशा फुटलेल्या खडकात काही वेळा अशिमभूत प्राण्यांचे ठसे, अवशेष आढळत. ही तर त्याला पर्वणीच ठरे. अमेरिकेत तो ठिकठिकाणी हिंडला. अनेक ठिकाणी त्याच्या हिमयुगाच्या अनुमानाला पुष्टी देणाऱ्या खुणा आढळल्या. अमेरिकेतील शास्त्रज्ञांना आपलं हिमयुगाबाबतचं अनुमान ग्राह्य ठरवायला लावण्यात तो यशस्वी झाला. त्यासाठी त्याने अनेक लेख लिहिले. व्याख्यां दिली. त्याच्या व्याख्यानाची बातमी वृत्तपत्रात हटकून झळके. लोक व्याख्यानाला गर्दी करत. आपल्याभोवतीच्या सृष्टीचा इतिहास जाणून घेण्यासाठी, भूस्तररचना समजून घेण्यासाठी सामान्य लोकही लुईच्या व्याख्यानाला गर्दी करत. तिकिटं विकत घेऊन हजेरी लावत. या व्याख्यानांमुळे त्याला चांगली द्रव्यप्राप्ती व्हायची.

त्याचा अभ्यासाचा बोलबोला अमेरिकेत झालाच. त्याने अभ्यासलेल्या अनेक ठिकाणांना लोकांनी त्याचंच नाव दिलं. 'अगासी पर्वत', 'अगासी खोरे' वगैरे.

अमेरिकेच्या हॉवर्ड विद्यापीठात

त्याची प्राध्यापकपदी नेमणूक झाली. त्या विद्यापीठाच्या इतिहासात एका पदरेशी व्यक्तीला हा सन्मान प्रथमच लाभत होता. त्याने लवकरच त्या विद्यापीठासाठी एक नमुनेदार संग्रहालय उभं केलं आणि लगेचच त्याच्या मार्गदर्शनाखाली अमेरिकेत ठिकठिकाणी निसर्ग-इतिहास सांगणारी संग्रहालय उभी राहिली. ही त्याची अमेरिकेला देणगीच म्हणता येईल.

अगासीची पत्नी अल्पशा आजाराने वारली. मग तिन्ही मुलांना त्याने अमेरिकेत बोलावून घेतलं. तिथेच तो स्थायिक झाला.

नंतरच्या काळात त्याने ब्राझील नि अॅमेझॉन परिसरात मोहिमा काढल्या. या जलप्रवासात त्याने माशांचे, जलचरांचे असंख्य नमुने गोळा केले. उत्तम मत्स्य संग्रहालयाची उभारणी केली. सरकारनेही त्याच्या या कार्याची दखल घेतली. त्याच्या अभ्यासमोहिमांना आर्थिक मदत दिली.

अमेरिकेत निसर्ग-इतिहासाच्या अभ्यासाची गोडी निर्माण करणारा, त्यासाठी संग्रहालय उभी करणारा लुई अगासी चांगलाच प्रसिद्धीस आला. अमेरिकेला गेल्यानंतर सव्वीस वर्षांच्या कालावधीनंतर त्याचा तिथे मृत्यू झाला. (१४ डिसेंबर १८७३)

●●

वीणा गवाणकर
'राधा' भास्कर आळी,
वसई (जि. ठाणे) ४०१२०१

मी एकदा सनातनला घेऊन एक अगदी छोटं-तान्हं बाळ दाखवायला गेले होते. बाळ गाढ झोपलं होतं. त्याची तिट्टी, इवलेसे हात, पावलं, टोपडं, झबलं, रंगीबेरंगी दुपटं इ. बघण्यात आम्ही रंगून गेलो होतो. तेवढ्यात बाळ गोड हसलं-डाव्या गालाला खळी पडली. त्याचा मुखडा अगदी चंद्रासारखा दिसत होता. वाकून त्याची पापी घ्यावीशी वाटली -पण बाळ फारच लहान होतं. क्षणार्धात त्याच्या चेहऱ्यावरचे हावभाव बदलले. बाळ जोरात दचकलं. बाळाने ओठ काढले. बाळ मुसमुसायला लागलं. काही सेकंदातच जणू काही घडलं नाही असा परत चेहरा नेहमीसारखा शांत झाला. काही वेळाने त्याचे ओठ झोपेतच चोखू लागले. नंतर ह्या बाळाला जाग आली. ते जोरजोरात रडायला लागलं. त्याला सू झाली होती, भूक लागली होती. मग आम्ही बाहेर आलो. बाळाला चेहऱ्यावरचा मघाचा ऊनपावसाचा खेळ पहाताना किती वेळ गेला हे कळलंच नाही.

घरी आल्यावर सनातनचे अपेक्षेप्रमाणे प्रश्न सुरू झाले. बाळ का हसलं? त्याच्या मनात त्यावेळी काय चालू होतं? बाळ का रडलं? त्याची कोणी समजूत घातली? बाळ का दचकलं? त्याला भीती वाटली का? त्याला भूक लागली होती म्हणून ते झोपेत रडत होतं का? त्याला जाग कशानं आली? या प्रश्नांची उत्तरं देणं, विशेषतः काही प्रश्नांची उत्तरं-मला माहित नाही

स्वप्नांच्या गूढ दुनियेतील सफर

- डॉ. ऋतुजा विनोद

अशी देणं, मोठं आव्हानाचं काम होतं.

खरोखर मुळात झोप म्हणजे काय, झोप का लागते, ती का आवश्यक असते, झोपेमध्ये काय काय होतं, झोपेत स्वप्न का पडतात, स्वप्न म्हणजे नक्की काय, स्वप्नांचा अर्थ कसा लावायचा हे सर्व समजून घेणं मोठं गमतीचं आहे. त्याचा उपयोग दैनंदिन जीवनामध्ये तुम्हाला कसा करता येईल? ह्यासाठी ह्या लेखाचा प्रपंच.

आता झोप म्हणजे काय, झोप का लागते किंवा आवश्यक असूनही का लागत नाही, ती का आवश्यक असते हे आपण समजून घेऊ या. दिवसभर शरीराबरोबरच मनाचं, बुद्धीचं काम चालू असतं. शरीरातील इतर अवयवच जसे आळीपाळीने विश्रांती घेताना झीज भरून काढतात, तशीच विश्रांतीची गरज मेंदूलाही असते. या नैसर्गिक प्रक्रियेला Basic Rest Activity Cycle असं म्हणतात. या संदर्भात मेंदूमध्ये (Arousal)जागं करण्याची काही केंद्र असतात आणि झोपी जाण्याची काही केंद्र असतात. ती दोन्ही प्रकारची केंद्र Reticular Activating System ह्या संस्थेमध्ये समाविष्ट असतात. ही संस्था मोठ्या मेंदूत, Limbic System व Recomplex इ. भागांमध्ये

विखुरलेल्या अवस्थेमध्ये असते. दिवस-रात्र, ऋतु, तापमान, आर्द्रता, सूर्याचे संक्रमण, ध्वनिकंपन, मनाची स्थिती, वातावरण इ. घटकांवर झोप येणं अथवा जाग येणं अवलंबून असतं. भूक लागणं, प्रखर उजेड असणं, तीव्र आवाज कानावर पडणं; उदा. फटाके वाजणं, सतत धक्के बसणं, काळजी वाटणं, असुरक्षित वाटणं ह्यामुळे मेंदूला जाग रहाते. तर अंधारी वातावरण असणं, शांत वातावरण असणं, आजूबाजूला गडबड गोंधळ नसणं, सुरक्षित वाटणं यामुळे मेंदूला गुंगी येते.

मेंदूतील सर्व केंद्रे एकाच वेळी Shut off होत नाहीत; म्हणजे झोपी जात नाहीत. तातडीच्या-निकडीच्या कामासाठी काही निवडक केंद्रे वेध घेत जागी राहतात. उदा, आपल्या लहान मुलांच्या रडण्याच्या आवाजानं आईचं जागं होणं, पहाटे गावाला जायचं असेल तर गजर ऐकू येणं, भूकपाच्या थरथरीनं जाग येणं, विजेच्या कडकडाटानं दचकून जाग येणं, अचानक प्रखर दिवा लागला तर जाग येणं, जोरात काही टोचलं, कापलं, लागलं तर समजणं, पलंगावरून पडलं तर जाग येणं, नावानी हाक मारण्यानी जाग येणं, थंडी वाजायला लागली तर कुडकुडून जाग येणं, कडक उन्हाळ्यात अचानक दिवे गेल्याने पंखे फिरायचे बंद झाले तर घामाघूम

स्वप्ने उभारण्याचा... परिपक्व जाणिवांचा... कर्तव्यभावनेचा... सामर्थ्यसाधनेचा... आव्हानरूप लाभे हा दिवस जागृतीचा

झाल्यांनं जाग येणं इ. प्रसंगामध्ये त्या त्या संवेदना ग्रहण करणारी विशिष्ट केंद्रं गरज पडली तर कशी जागी असतात हे तुम्हीसुद्धा अनुभवलं असेल, पाहिलं असेल.

झोप दोन प्रकारची असते - NREM (Non Rapid Eye Movement) झोपेमध्ये माणूस शांत झोपल्यासारखा दिसतो. त्याची बुबुळ हलत नाहीत. चेहरा शांत असतो. हातापायाची हालचाल होत नाही, श्वास व नाडी मंदगतीनं चालू असते. असे वाटते, की हा माणूस गाढ झोपलाय. पण प्रत्यक्षात ही झोप वरवरची असते. कामाचे, घटनांचे विचार या काळात घोळत असतात. या झोपेतून लगेच जाग येते किंबहुना कोणी उठवलं तर आपण म्हणतो की मी जागाच होतो/जागीच होते, नुसते डोळे मिटले होते.

REM म्हणजे Rapid Eye Movement ह्या झोपेत माणसाच्या डोळ्यांची बुबुळे हलत असतात. चेहऱ्यावर हसू, रडू, निराशा इ. भाव दिसतात. जबडा आवळला जातो, हातपाय हालतात, श्वास व नाडी वेगात व अनियमित असते. स्नायूंचा टोन अगदी कमी झालेला असतो. असं वाटतं की, माणूस जागा आहे पण प्रत्यक्षात ही प्रगाढ झोप असते आणि म्हणूनच Paradoxical sleep त्याला असं म्हणतात.

आता मुख्य विषयाकडे येऊ या. स्वप्न हा विषय जर खरंच शास्त्रीयदृष्ट्या समजावून घ्यायचा असेल तर आत्तापर्यंत नमूद केलेले मुद्दे व्यवस्थित लक्षात घेणं अतिशय

आवश्यक ठरेल.

काहीजण म्हणतात, आम्हाला स्वप्न कधीच पडत नाहीत. काही म्हणतात, आम्हाला तर दररोज स्वप्न पडतात. कुणी म्हणतं, अगदी दररोज स्वप्न नाही पडत; पण अधूनमधून पडलेली आठवतात. खरं नेमकं काय असतं असा प्रश्न तुम्हाला पडला असेल.

कुत्री, मांजर, माकडं यांच्यासकट माणसांना गर्भावस्थेपासून मरेपर्यंत दररोज स्वप्न पडतात. ज्यांना स्वप्न पडत नाहीत असं वाटतं त्या व्यक्तींना वैज्ञानिक 'non-recallors' असं म्हणतात आणि ज्यांना स्वप्न पडलेली आठवतात त्यांना ते 'recallors' अर्थातच म्हणतात. स्वप्न पडली तरी त्याची हेतू पुरस्सर जाणीव न करून घेणं, स्वप्नांचं अस्तित्व अमान्य करणं, स्वप्नांची स्मृति-प्रक्रिया टाळणं या स्वभावामुळे Non - recallors ना स्वप्न पडून गेलं तरी आठवत नाही. गंमत म्हणजे अशाच लोकांना स्वप्न जास्त पडतात.

सर्वसामान्यपणे माणूस जर आजारी असेल, वेदनेमुळे- काळजीमुळे अस्वस्थ असेल किंवा लहान मुलाच्या रडण्यामुळे त्याला सतत जाग येत असेल, तर स्वप्न तुटत राहिल्यामुळे माणसाला स्वप्न पडल्याची जाणीव प्रकर्षाने होते. 'स्वप्न हे पडतं'. याचाच अर्थ स्वप्न हे कुठलं पडणार आहे, कसं पडणार आहे, ते कोटून सरू होणार आहे, त्याचा प्रवास कसा होणार आहे, हे आपल्याला

ठरविता येत नाही. दिवास्वप्न कसं बघायचं हे आपण ठरवू शकतो; खरं स्वप्न नाही. खरं स्वप्न आपल्याला नको असेल, असह्य होत असेल तर तोडू मात्र शकतो. उदा. दाणकन पाय आपटणं, पाऊल घसरणं, गळा-नाक आवळलं जाणं, अचानक मृत्यु पुढ्यात ठाकणं अशा प्रकारची जर स्वप्न पडली तर जीव वाचविण्याच्या भीतीनं आपण खडबडून जागे होतो, घामाघूम होतो, आपला श्वास जोरात चालतो, छाती धडधडते, हातापायाला कंप सुटतो, डोकं बधिर झाल्यासारखं होतं, आपण अजून स्वप्नात नाही ना? याची आपण खात्री करून घेतो. मग आपण झाल्या स्वप्नाला हसतो - स्वप्न आठवून त्यावर विचार करतो - अर्थ लावण्याचा प्रयत्न करतो - स्वप्नाशी संबंधित दिवसा काही घडलं का याचा शोध घेतो, शक्य असलं तर इतरांना उठवून त्यांना आपलं स्वप्न

स्वप्नास पंख फुटले, पंखात स्वप्न लपले, गर्भातल्या जिवांचे हुंकार येथ उठले.

१७

सांगतो - त्यावर चर्चा करतो, नाहीतर चक्रे दुर्लक्ष करून कूस वळून झोपून जातो.

स्वप्न जर सुखदायी-आनंददायी, हवंहवंसं वाटणारं असेल तर स्वप्न पूर्ण होण्याकडे कल असतो. एवढंच नाही तर ते स्वप्न संपून थोडी जाग आली तर स्वप्नाचा हवा तो धागा पकडून आपण दिवास्वप्नसद्धा अजाणतेपणे चालू करतो.

स्वप्नातल्या सुखाचा चवीचवीनं आस्वाद घेतो. ह स्वप्न आपण निश्चित इतरांना दुसऱ्या दिवशी सांगतो. जागेपणी घडलेल्या सुखदुःखाच्या घटनांचं प्रतिबिंब आपल्याला स्वप्नात दिसतं. खरंतर घडलेल्या घटनांकडे आपण कसं बघतो त्याप्रमाणे त्या आपल्याला दिसतात.

स्वप्न दोन प्रकारची मानली गेली

आहेत. एक प्रकारचं स्वप्न NREM किंवा (Non Rapid Eye Movement) प्रकारच्या झोपेमध्ये पडतं. हे स्वप्न आपल्याला स्वप्न वाटतच नाही, असं वाटतं की आपण विचार करतोय - कोणाशी तरी बोलतोय. ते सर्वसाधारणपणे त्यादिवशी घडलेल्या किंवा लगेच घडणाऱ्या घटनांविषयी असतं. ही स्वप्नं धूसर, काळ्या-पांढऱ्या छायेची असतात. स्वप्नांमधील तपशील नीट दिसत-कळत नाही. लक्षात राहात नाही. तीव्र भावनांची आंदोलनं ह्या स्वप्नामध्ये नसतात. त्यामुळे दुसऱ्या दिवशी उठल्यावर विचारलं तर ती आठवतीलच असं नाही. फक्त त्या संबंधित घटना घडल्या तर असं आपण कधीतरी अनुभवलं होतं, एवढंच आठवून आपण क्षणभर अचंबित होतो आणि खांदे उडवून सोडून देतो.

दुसऱ्या प्रकारचं स्वप्न मोठं रंजक मजेशीर म्हणता येईल. हे झोपेच्या REM ह्या भागात पडतं. ह्या झोपेत स्वप्नं बहुतांशी भूतकाळाविषयी अथवा भविष्याविषयी असतात. ती रंगीत असतात, (vivid) स्पष्ट असतात. त्यात भावनांची तीव्रता खूप असते. नित्याचे संदर्भ संपूर्ण बदललेले असतात. एकातून दुसरे, त्यातून तिसरे अशी मालिका वेगाने आपल्यापुढे उलगडत जाते. आपण त्यात खेचले जातो- ओढले जातो, गुंतले जातो.

एखाद्या भुलभुलैयासारखी ती जादूची दुनिया असते. अचानक काही अतर्क्य घडतं आणि आपण

हतबुद्ध होतो, बुचकळ्यात पडतो. ह्या प्रकारच्या झोपेतून माणसाला उठवणे, जड जाते. कारण, ती प्रगाढ झोप असते. Subconscious च्या खूप खोलवर पातळीवर आपण गेलेलो असतो. उठवल्यानंतर बराचवेळ माणूस संभ्रमात असतो, सुन्न असतो. तो 'मला स्वप्न पडत होतं' असं म्हणतो. बरेचदा तो लगेच आठवून स्वप्नाचा तपशील सांगूही शकतो. नंतर त्याची झोप अर्धवट झाल्यासारखी त्याला वाटते व तो पुन्हा झोपेच्या आधीन होतो. ते स्वप्न पुरं व्हावं असं त्याला वाटतं.

NREM मधील स्वप्नांच्यावेळी मेंदूच्या उजव्या गोलार्धापेक्षा डावा गोलार्ध अधिक प्रभावी असतो, गुंतलेला असतो तर REM मधील स्वप्नांच्या वेळी उजवा गोलार्ध गुंतलेला असतो. डाव्या गोलार्धाचे काम हे कालसापेक्ष, गणिती, व्यवहारवादी, शाब्दिक, तार्किक, ध्येयवादी अशा स्वरूपाचे असते, त्यामुळे वर्तमानकाळात प्रत्यक्ष घडलेल्या घटनांतून अर्थ लावणं, त्यातून अंदाज बांधणं, तर्क-विचाराने प्रश्न सोडवणं असे काम त्याचे असल्याने त्याप्रकारची स्वप्ने पडतात. उजव्या मेंदूचे काम समांतर धारांमध्ये, कल्पनाशक्तीचा वापर करून, त्रिमितीमध्ये, अशाब्दिक, भावनिक पद्धतीने व्यक्त होणं असे आहे.

त्यामुळे REM मध्ये पडणारी स्वप्नं Fantasy किंवा काल्पनिक ह्या प्रकारची असतात.

स्वप्नांच्या माध्यमातून मनाच्या

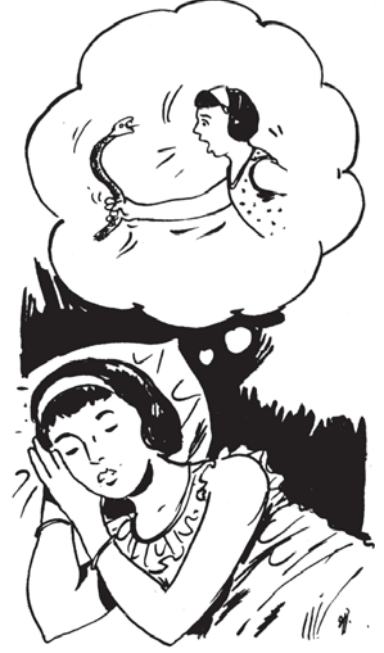
खोल गाभ्यामध्ये सुप्त असलेल्या भावभावना, विचार, स्मृती, संस्कार विविध मार्गांनी जाणिवेच्या पातळीवर येऊन आपले अस्तित्व दाखविण्याचा, आपले महत्त्व पटवायचा प्रयत्न करतात. Superficial NREM झोपेतील घटना दैनंदिन जीवनातील संस्कारांविषयी असतात. आपण ज्याप्रमाणे जग बघतो, त्याप्रमाणे घटनांचे, माणसांच्या वर्तणूकीचे अर्थ लावतो किंवा ते तसे लावावे असे इतरांकडून संस्कारित झालेलो असतो, त्याप्रमाणे स्वप्नांतील गूढता बदलते, घटनाक्रम ठरतो.

जग हे दोन प्रकारे आपल्याला भासमान होतं - एक बाह्य जग ज्यात असतात, विविध आकाशगंगा, तारे-ग्रह, उपग्रह, धूमकेतू, पृथ्वी त्यावरचं बाह्य वातावरण इ. हे जग गतिमान आहे, अनंतरंगी आहे, सतत बदलते आहे, आव्हानात्मक आहे. त्याचे आकर्षण वाटणे, हे समजून घ्यावेसे वाटणे, त्याचे आव्हान पेलावेसे वाटणे हे तर तुमच्यासारख्या युवकांना सहज वाटतेच.

जग अजूनही एक प्रकारचे असते - हे आहे अंतर्जग. शरीराच्या आवरणानं झाकलेलं - अधिकाधिक सूक्ष्म होत जाणारं, ते डोळे बंद केल्यानंतर, बाह्य जगाला प्रतिक्रिया देण्याचं थांबल्यावर जाणवणारं. आपण जाणिवेच्या पातळीवर असताना - म्हणजेच जागं असताना बाह्यजगातील घडामोडी अनुभवत असतो. आपण शाळा-कॉलेजात जातो, अभ्यास

करतो, मित्र-मैत्रिणींशी गप्पा मारतो, बहुदंगी दुनियेतील आवाहनांना सामोरं जातो ह्या सर्व घटनांचे पडसाद आपल्या अंतर्जगात उमटत असतात.

अंतर्जग व बहिर्जग हे केवळ वर्णनासाठी वेगळे आहेत. दोन्हींचा एकमेकांवर परिणाम होत असतो. हे दोन्ही अनुभवांवर आपण खरंतर एकच असतो. अंतर्जगातील आपल्या क्षमता, कल, आवडनिवड, दृष्टिकोन हे, बाह्यजगात काय पहायचं? कसं पहायचं? कशाचा काय अर्थ लावायचा? त्याचे नियम कसे आत्मसात करायचे? हे ठरवीत असतात. खरंतर बाहेर असणारं जग, प्रत्येकजण वेगळं अनुभवी असतो. अगदी एकच घटना-एकच वस्तू-एकच माणूस याकडे पाहणाऱ्या ५० जणांचा दृष्टिकोन वेगवेगळा असतो. त्या एकच गोष्टीचे वेगवेगळे पैलू हे ५० जण वेगवेगळ्या प्रकारे पाहात असतात. काहींच्या अनुभवांमध्ये काही प्रमाणात साम्य असतं, तर काहींचे अनुभव एकमेकांच्या अगदी विरुद्ध असतात. सात आंधळे अन् हत्तीची गोष्ट तुम्हाला माहितीच आहे. डोळे बांधून हत्तीच्या अंगावरून, वेगवेगळ्या भागावरून हात फिरवताना कोणाला तो खांब वाटते, तर कोणाला तो सूप वाटतो, कोणाला भिंत वाटतो, तर कोणाला तलवार वाटतो, हत्तीची तुम्ही कोणता भाग चाचपताय त्यावर तुमचं मत अवलंबून असतं. तसेच एखाद्या घटनेकडे पाहण्याचा प्रत्येकाचा दृष्टिकोन वेगळा असतो. त्यामुळेच

एकाच घटनेविषयीचे प्रत्येकाचे स्वप्न वेगवेगळे असू शकते. त्या स्वप्नांचा अर्थही वेगवेगळा असतो, हे ध्यानात ठेवायचे आहे. कोणाच्याही स्वप्नांचा अर्थ घाईघाईने लावायचा नाही.

जे स्वप्न आठवू शकतात, त्यांनी स्वप्नांचा जाणीवपूर्वक निरंतर प्रवास अभ्यासावा, आपण जग कसं बघतो, प्रत्यक्षात ते तसं आहे का? याचा शोध घ्यावा. मनाच्या गाभ्यातून मुक्त होऊ इच्छिणाऱ्या संस्कारांना वाट द्यावी. यामुळे आपल्या लोंबकळत राहिलेल्या-गुंतल्या गेलेल्या भावनांचा निचरा होईल, अशाप्रकारे जाणीवपूर्वक मनाचा कप्पा रिकामा करणे हे योगसाधनेतील एक निरंतर चालणारा भाग आहे.

जे स्वप्न आठवू इच्छित नाहीत, त्यांना मुक्तपणे जाणीवपूर्वक स्वप्नांचं अस्तित्व मान्य करावं, स्वप्नांना दूर

स्वप्नमंदिरी नित्य विहरते, कल्पमनोरे सुबक कोरिते, कल्पतरंगी विश्व झुलविते, यातूनच मग प्रतिभा फुलते। १९

लोटू नये, स्वप्नं पडणं हा आपल्या जगण्याचा एक अविभाज्य भाग आहे. तो आपल्या नियंत्रणाखाली पूर्णपणे नाही हे त्यांनी समजून घ्यावं. नाहीतर मनामधला (कचरा) वाढत जाईल व त्या ओझ्याच्या ताणाचा परिणाम त्या व्यक्तीच्या जागेपणीच्या कामावर, विचारांवर, शारीरिक तब्येतीवर होईल. मनातल्या भावना, विचार, स्मृती कितीही नकोशा असल्या, टाकाऊ असल्या तरी या, मनाच्या बाहेर कुठे गुंतवळ्यासारख्या टाकता येत नाहीत. त्या शेवटी मनाच्या गाभ्यामध्ये जातात. आवश्यक तेव्हा दिवास्वप्नं बघताना, काही स्मृती जागवताना, कधी विशिष्ट कामाच्या निमित्ताने मनाच्या गाभ्यामधला अनुभव, योग्य दिशेने गेलं तर वापरता येतो.

तर मुलांनो, स्वतःच्या स्वप्नांच्या माध्यमातून मनाच्या गाभ्यामध्ये प्रवास करण्याची कल्पना तुम्हाला कशी वाटते? पुढच्या एखाद्या अंकात याविषयी असेच गप्पा मारण्यापूर्वी तुम्ही माझ्या पत्त्यावर तुमची स्वप्ने कळवा.

त्याचा तपशील असा द्यायचा-

- स्वप्न पडण्याचे वेळ
- स्वप्न कसे सुरू झाले?
- त्याचा पूर्ण प्रवास
- स्वप्न कसे तुटले?
- स्वप्नातील ठळक घटना कोणत्या?
- स्वप्नाच्या वेळी कोणती भावना प्रबळ होती?
- स्वप्नाला आपण प्रतिसाद कसा दिला?

- स्वप्न पडून गेल्यावर काय वाटलं?
- स्वप्न आपल्याला का आठवलं?
- यासारखी स्वप्नं पूर्वी पडली होती का?
- स्वप्नाच्या संबंधित घटना

भूत, वर्तमानात घडल्या का?

भविष्यात घडण्याची

शक्यता आहे का?

- तुम्ही तुमच्या मनानं लावलेला स्वप्नाचा - अर्थ, स्वप्न पडण्यामागचा हेतू.

(स्वप्नांविषयीच्या तुमच्या अन्य शंका, प्रश्न छात्र प्रबोधनच्या पत्त्यावर पाठवा. पुढच्या लेखात त्यांचा जरूर विचार केला जाईल.)

●●

डॉ. ऋतुजा विनोद

'शांति मंदिर', २१०० सदाशिव पेठ,

पुणे ३०

महती केशराची

सणासुदीला विविध गोड पदार्थ केले जातात. अशा या गोड पदार्थांमध्ये केशराचा उपयोग केला जातो. केशरी भात, केशरी श्रीखंड, केशर बासुंदी, केशरी पेढे अशा या सुगंधी स्वादाच्या पदार्थांची ओळख.

संस्कृतमध्ये केशराचा 'कुंकुम्' असा उल्लेख आहे. (भावप्रकाश ग्रंथात) त्यावरून प्राचीन काळापासून काश्मिरात केशराचे उत्पादन व व्यापार होत होता, असे वाटते.

केशराचे रोपटे बरेचसे कांद्यासारखे असून त्याची पाने गवताच्या पात्यासारखी लांब व हिरवीगार असतात. त्याच्या देठावर लहान सुवासिक जांभळी -निळी गोल फुले येतात. फुले साधारण शरदऋतू म्हणजे सप्टेंबर व ऑक्टोबरपर्यंत येतात. प्रत्येक फुलामध्ये पिवळ्या रंगाचे तीन तंतू असतात. या तंतूच्या टोकांना जे पराग असतात ते खुडून एकत्र केल्यानंतर त्याला 'केशर' म्हणतात. याची लागवड करण्यापूर्वी, आठ दहा वर्षे, जमिनीतून पीक काढत नाहीत. जुलै किंवा ऑगस्ट महिन्यात उताराच्या जमिनीत लागवड केली जाते. एकदा लागवड केली की १४-१५ वर्षे पाणी/खत न देताही केशराचे उत्पादन होत असते. एक हेक्टर जमिनीतून संपूर्ण वर्षभरात केवळ दहा किलो केशर मिळते. एक हेक्टर जमिनीत पंचवीसच रोपे लावली जातात. असे हे केशर काश्मिरमधील १,६४३ मी. उंचीवरील 'पांपूर' या गावी होते. अशा या केशराचा उपयोग मिठाई, खाद्य पदार्थांना स्वाद, रंग व सुगंध आणण्यासाठी केला जातो.

दिवाळीच्या सुट्टीतील छात्र प्रबोधनची शिबिरे

वसई : २६ ऑक्टोबर दु. ३ ते ६.

स्थळ - न्यू इंग्लिश स्कूल, वसई, उपस्थिती: ६५.

वसईतील हे पहिलेच शिबिर. गावात विविध ठिकाणी नावनोंदणीची व्यवस्था केली होती. प्रत्यक्ष शिबिराचे उद्घाटन शाळेचे मुख्याध्यापक श्री. लेमॉस यांच्या हस्ते शारदादेवीला हार घालून व दीप प्रज्वलन करून झाले. नंतर 'प्रबोधिनीत यायचे' हे गीत मुलांकडून म्हणून घेतले. बौद्धिक खेळ, अनुप्रासाची वाक्ये तयार करणे असे खेळ त्यानंतर झाले. सौ. जोशींनी नंतर हेलन केलरची गोष्ट सगळ्यांना सांगितली. गोष्टीत मुले भान हरवून गेली होती. यावेळी कार्डपेपरवर दीपावलीची भेटकार्डेही शिकवण्यात आली. रंगाचा वेगवेगळ्या तऱ्हेने वापर, कागदाचे बोळे, कांदा-बटाटा-भेंडी यांचे काप, दोरा, बोट्यांचे ठसे इ. वापरून आकर्षक भेटकार्डे मुलांनी तयार केली. शिबिर घेण्यासाठी डॉंबिवलीहून छात्र-प्रबोधनचे ३ कार्यकर्ते आले होते. वसईतील हे पहिलेच शिबिर आमचा उत्साह वाढविणारे झाले.

कु. आरती जोशी, मुंबई.

रत्नागिरी : १९ ऑक्टोबर सकाळी १० ते ५.

स्थळ - महिला विद्यालय, उपस्थिती: १०७.

आम्ही अकरावीतल्या मुलींनी घेतलेलं हे पहिलेच शिबिर. दर रविवारी साप्ताहिक कार्यक्रमांच्या निमित्ताने आम्ही जमतो. शिबिराच्या पूर्वतयारीची कामे आम्ही वाटून घेऊन ती पूर्ण केली. ५० ते ६० नावनोंदणी होईल अशी अपेक्षा होती. प्रत्यक्षात खूपच जास्त प्रतिसाद मिळाल्याने आयत्यावेळी साहित्यासाठी आमची थोडी पळापळ झाली. पण एकूण शिबिर छान झाले. गट पाडून लहान गटाला रांगोळीची भेटकार्डे व घोटीव कागदाचे आकाशकंदील तर मोठ्या गटाला रेशिम दोऱ्याची भेटकार्डे व रद्दीच्या कागदाच्या सुरनरळ्या, आकाशकंदील शिकवणे असा शिबिराचा मुख्यभाग होता. त्याबरोबर गाणी, छोटे खेळ,

मूकाभिनय असेही कार्यक्रम घेतले. दोन्ही गटांना आळीपाळीने डबा खाण्यास पाठविले. छोट्या मुलांचे शिबिर दुपारी ३.०० वाजता तर मोठ्या गटाचे ५.०० वा. संपले. शिबिराच्या शेवटी प्रार्थना झाली. संध्याकाळपर्यंत आम्ही आमचे डबे खाल्लेच नव्हते. मग आम्ही सर्वांनी गप्पा मारत डबे फस्त केले. शिबिरामुळे आमचा आत्मविश्वास वाढला. केंद्रप्रमुख कार्लेकर ताई, सौ. स्मिताताई व कल्पनाताई भालेकर यांनी आम्हाला खूप मदत केली. 'यापुढे सलग ३-४ दिवसांचे शिबिर घ्या' अशी मागणी मुलांनी केली. यात आमच्या शिबिराचे यश सामावले आहे.

कु. रूपाली रानडे, रत्नागिरी

डोंबिवली : ६-१८ नोव्हेंबर संध्या. ६ ते स. ६ (रात्रभर).

स्थळ - अस्तित्व संस्था, उपस्थिती: ८७.

डॉ. अडकर यांच्या हस्ते दीप प्रज्वलनाने उद्घाटन झाले. त्यांनी, समाजातील अपप्रवृत्तींविरुद्ध उभे राहणाऱ्या आणि धैर्याने मुकाबला करणाऱ्यांचे आदर्श बाळगावेत असे सांगितले. त्यानंतर प्रा. प्रविण दवणे यांनी मुलांशी विविध विषयांवर गप्पा मारल्या. विद्यार्थ्यांच्या विश्वातील अनेक उदाहरणांद्वारे वेळेचे महत्त्व, जीवनातील खरा आनंद याबाबत त्यांनी स्वतःचे विचार मोडले. त्याला कवितांची जोड मिळाल्याने ते हृदयाशी जाऊन भिडले. त्यानंतर श्री चित्रे यांनी अपघात व सुरक्षा या विषयावरही मार्गदर्शन केले. जेवणानंतर कृतिशील गोष्टी व खेळ ह्यावर भर होता. गटवार रांगोळी व आकाशकंदील शिकवले. मुले त्यात भान हरवून गेली. 'यावर्षी दिवाळीत आम्हीच आमच्या घरासमोर रांगोळी काढणार' असे अनेकांनी आवर्जून सांगितले. विविध खेळांमध्ये मुले उत्साहाने सहभागी झाली. पहाटेच्या शांत अन् प्रसन्न वेळी उपासनेने शिबिराची सांगता झाली. आम्ही १० कार्यकर्ते शिबिरात पूर्णवेळ होतो. शिबिर आमच्या व मुलांच्याही दीर्घकाळ लक्षात राहिल असे झाले.

कु. नम्रता साठे, डोंबिवली

अलिबाग : २५-२६ ऑक्टोबर, निवासी

स्थळ - थळ, उपस्थिती: ३५.

अलिबाग केंद्राचे हे पहिलेच निवासी शिबिर. परस्परांची ओळख करून घेतल्यावर श्री. रानडे यांच्या नारळ-सुपारीच्या

आम्ही पूत्र अमृताचे, आम्ही पूत्र या धरेचे, उजळून आज दावू भवितव्य मातृभूचे

२१

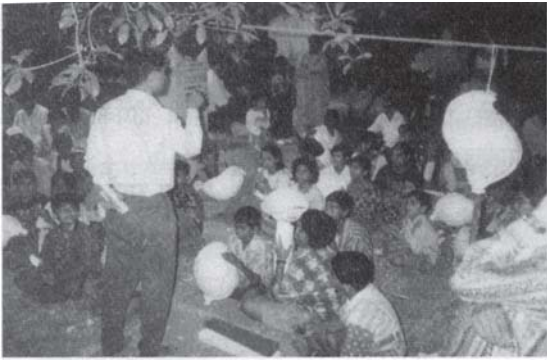

आकाशकंदील शिकताना...

वाडीत गेलो. तेथे विविध प्रकारची पाने गोळा करून त्याचे वर्गीकरण करण्यास सांगितले. सर्व गटांनी कमीत कमी १०० प्रकारची पाने गोळा केली व कल्पकतेने अनेक प्रकारे त्याचे वर्गीकरणही केले. जेवणानंतर 'टाकाऊतून टिकाऊ' या सूत्रानुसार करवंटीतून नवीन कलात्मक वस्तू मुलांनी तयार केल्या. श्री. प्रभाकर केळकर यांनी मासा, बाहुली, अंगठी, टेबललॅप, विमान अशा अनेक वस्तू आणल्या होत्या. त्या बघून मुलांनाही स्फूर्ती आली व कलात्मक दृष्टी म्हणजे काय? हे समजले.

दुपारी अलिबागच्या जे. एस्. एम्. कॉजेलमधील वनस्पतीशास्त्र विभागाचे प्रमुख डॉ. मिश्रा यांनी वनस्पतीची ओळख करून दिली. त्यांची शास्त्रीय पारिभाषिक नावे ऐकून मुलांना गंमत वाटली. राष्ट्रीय वनस्पतींचे महत्त्वही त्यांनी मुलांना सांगितले.

सायंकाळी समुद्रकिनारी खेळ झाले. डाळ-तांदुळाची

आकाशकंदील तयार होताना...

खिचडी अन् टोमॅटोचे सार असे छान जेवण झाल्यावर श्री. राम जोशी, नितिन महाजन यांनी आकाशाची प्राथमिक ओळख करून दिली. श्री वसंत टिळू यांनी ४ दुर्बिणी उपलब्ध करून दिल्याने विशेष मजा आली.

रविवारी पहाटेच श्री. श्रीनिवास पाटील यांच्या समवेत पक्षी निरीक्षणासाठी सर्वजण उत्साहात बाहेर पडले. रायगड जिल्ह्यात सुमारे १४० जातींचे पक्षी दिसतात हे कळल्यावर मुलांना आश्चर्य वाटले. अनेक पक्षी मुलांनी पाहिले. सकाळी विज्ञानविषयक प्रश्नांना अलिबाग महाविद्यालयातील प्रा. श्री. कोलते यांनी उत्तरे दिली.

नंतर श्री. लेले यांनी स्वयंपूर्ण गावाची प्रतिकृती मुलांना करण्यास सांगितले. मुलांचे गट पाडून त्यांना हे गटकार्य म्हणूनच करण्यास सांगितले होते. मुलांनी खूप कल्पक अशा प्रतिकृती तयार केल्या.

दुपारी जेवणानंतर श्री. शशी फाटक यांनी थर्मोकोलचा शंखाकृती आकाशकंदील मुलांना शिकविला.

मुलांचे आकाशकंदील तयार होत असतानाच सायं. ५ वा. पालक येऊ लागले. त्यांनी मुलांच्या विविध कलाकृती बघितल्या.

समारोप कार्यक्रमात विद्यार्थ्यांनी आपले मनोगत व्यक्त केले. डॉ. केळकर यांनी छात्र प्रबोधनच्या कार्यक्रमात पालकांना सक्रिय सहभागाचे आवाहन केले व अल्पोपहाराने कार्यक्रम संपला. शिबिर यशस्वी होण्यास श्री. व रानडे यांचे मोलाचे सहकार्य लाभले. आम्ही ८-९ कार्यकर्ते अत्यंत उत्साहाने शिबिर घेत होतो. आम्ही व मुले दोघेही खूप शकलो. मजा आली.

श्री. नितिन महाजन, अलिबाग,
इचलकरंजी : २६ ते २८ ऑक्टोबर

स्थळ - कोरोची, उपस्थिती: ९०.

पहिल्या दिवशी सौ. सुभाष मेहता यांनी सुंदर सिरॅमिक पणत्या करायला शिकविल्या व दुसऱ्या दिवशी मुलांनी त्या पणत्या रंगवल्या. श्री. संजय देशपांडे यांनी प्रश्नमंजुषेचा कार्यक्रम घेतला. तर सौ. तेलंग मॅडम यांनी चाफेकर बंधूंची शौर्यगाथा मुलांसमोर उभी केली. सायंकाळी मुलांनी गटागटाने स्वतःच्या दगडांच्या चुली मांडून त्यावर डाळभात

शिजवला. हा अनुभव विलक्षण होता. विशेष म्हणजे तेव्हा पाऊसही पडत होता व वीजही नव्हती. तरीसुद्धा मुलांनी बनवलेला कच्चा-पक्का डाळ-भात आम्ही सर्वांनी आनंदाने खाल्ला. दुसऱ्यादिवशी विविध खेळ, हस्तकौशल्ये यासोबतच मूल्यशिक्षणाचे महत्त्व रंजकतेने प्रा. अशोक दास यांनी मांडले.

तिसऱ्या दिवशी शिबिराची सहल रामलिंगाला गेली होती. डोंगर चढून वर आलमप्रभूंच्या मंदिरापर्यंत गेलो. तेथून पुढे धुबोळ्याला गेलो. तेथे भरपूर मोरपिसे घेतली व येताना आम्ही 'मोरोबा' झालेलो होतो.

दुपारी हातकणंगले येथे येऊन आम्ही मुलामुलींच्या गटाला तहसीलदार कचेरीत व पंचायत समितीमध्ये पाठवले. तेथे त्यांनी अधिकाऱ्यांच्या मुलाखती घेतल्या.

तेथील कार्यपद्धतीची ओळख करून घेतली. नंतर सर्वजण हातकणंगले रेल्वेस्टेशनवर आलो. तेथे श्री. पद्नाभम् यांनी रूळ बदलणे, सिग्नल देणे, गोळा फेक पद्धत इ. अनेक गोष्टींची अत्यंत आत्मीयतेने हिंदीतून माहिती सांगितली. त्यांची ड्युटी नसतानाही त्यांनी मुद्दाम आमच्यासाठी वेळ काढला हे विशेष. तेथेच शिबिराचा समारोप झाला.

हे शिबिर मुद्दाम खेडेगावत घेतले. त्यामुळे त्या गावातील १२ मुले शिबिरात सहभागी झाली होती. कोरोची मधील श्री. पिट्टेसर व कुटुंबीय आणि ग्रामस्थांनी खूप चांगले सहकार्य दिले.

श्री. विनायक गद्रे, इचलकरंजी

(पुण्यात झालेल्या मुलांच्या व मुलींच्या तंबूतील शिबिरांचे वृत्तांत पुढील अंकात.)

चुकलेला प्रयोग

खूपदा, करायला जातो एक आणि होते दुसरेच असा अनुभव आपल्याला येतो; पण कधीकधी अशा दुसऱ्यातूनच अनपेक्षितपणे वेगळाच लाभ संशोधकांना होतो. विल्यम हेन्री पार्किनच्या बाबतीतही असेच घडले.

१८ वर्षांचा विल्यम, रसायनशास्त्राचा विद्यार्थी होता. हिवतापावरचे रामबाण औषध-क्विनाईन बनविणे ही त्याची महत्त्वाकांक्षा. त्यासाठी घरच्या प्रयोगशाळेत तो अनेक प्रयोग करत असे. मात्र त्याला वाटले त्यापेक्षा हे फारच कठीण काम होते. अनेक प्रयोगांनंतरही त्याला काहीच सापडत नव्हते.

एकदा असाच प्रयोग करताना त्याने अॅनिलिन या रसायनावर बऱ्याच प्रक्रिया केल्या. त्यामुळे क्विनाईन तर बनले नाहीच उलट एक काळाकुट्ट चिकट पदार्थ त्याच्या परीक्षानळीत तयार झाला. ही घाण टाकून द्यावी म्हणजे नव्याने पुढचा प्रयोग करता येईल अशा विचाराने परीक्षानळी धुण्यासाठी अल्कोहोल ओतले आणि आश्चर्य म्हणजे परीक्षानळीत एक जळजळता जांभळा रंग तयार झाला. त्याच्या परीक्षा घेतल्यावर त्याचा वापर करून कपड्यांना उत्तमपणे रंगवता येते, हे विल्यमच्या लक्षात आले.

यापूर्वी कपडे रंगविण्यासाठी निसर्गात आढळणारे किंवा वनस्पतींपासून मिळणारे रंगच वापरले जात. ते महाग असत व पक्के बसतही नसत. पक्के रंग मिळविण्यासाठी रसायनशास्त्र प्रयत्नशील होतेच. त्यामुळे अपघाताने का होईना, असा नवा रंग मिळाल्यावर विल्यमने लगेचच नव्या जांभळ्या रंगाचा हॅरो येथे कारखाना सुरू केला. (परवानगी-पेटंट घेऊनच.) जगभर हा रंग खूप लोकप्रिय झाला. हा रंग आजही वापरला जातो.

येत्या २ महिन्यातील गावोगावचे मेळावे

डिसेंबर : - १२-१३ औरंगाबाद, १४-१५ नाशिक, १६ मालेगाव, १७ नंदूरबार-शहादा, १८ अमळेनर-चोपडा, १९ भुसावळ- जळगाव, २० जळगाव, २१-२२ धुळे, २९ ते ३१ मडगाव-गोवा.

जानेवारी :- १ पणजी-गोवा, २ कणकवली-सांवतवाडी, ३-४ रत्नागिरी, ५ देवरुख-चिपळूण, ९ अंबरनाथ-कल्याण, १० डोंबिवली, ११ बोरिवली, १२ वसई, १३ पार्ले-मुलुंड, १४ दादर-ठाणे, १८-१९ अकोला, २० अमरावती, २१ हिरवेमुदार, २४ कराड, २५ सांगली, २६ इचलकरंजी, २७ जससिंगपूर -विटा, २८ सातारा-वाई

या सर्व ठिकाणी मेळाव्यांसाठी वरील तारखांना संपादक उपस्थित असतील. मेळावे व त्या दिवसातील अन्य कार्यक्रमांच्या तपशिलासाठी स्थानिक कार्यालये वा वितरण केंद्रे यांच्याशी संपर्क साधावा.

बीड, अहमदनगर, जालना, कोल्हापूर, सातारा, बेळगाव, धाराशिव, सोलापूर, लातूर, परभणी, नांदेड या जिल्ह्यांमधील मेळावे फेब्रुवारी-मार्च मध्ये होतील. त्याचे वेळापत्रक वर्ष ६ अंक ७ मध्ये येईल.

‘छात्र प्रबोधन’ची स्थानिक कार्यालये

- निगडी** : ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी, पुणे ४४. ☎ ७८४३८०
- सोलापूर** : ज्ञान प्रबोधिनी, बाल विकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर. ☎ ६२५७८२
- सातारा** : श्री. सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/१अ, अंजली कॉलनी, करंजे तर्फे, सातारा. ☎ ५०५०४
- सांगली** : श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडिलकर गल्ली, सांगली. ☎ ३३१३८२
- कोल्हापूर** : डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ, कोल्हापूर. ☎ ५२१५३४
- इचलकरंजी**: श्री विनायक गद्रे, वॉर्ड नं. ५, घर नं. ६७ अ, झेंडा चौक, इचलकरंजी ☎ ४२४००८
- नाशिक** : सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्णधाम, श्रीरामवाडी, म. गांधी रस्ता, नाशिक ☎ ५७४८३०
- ठाणे** : डॉ. अजित दातार, बी २० अहिल्या सोसा., घंटाळी रस्ता, ठाणे (प.) ☎ ५४२१०८७
- डोंबिवली** : सौ. सविता सुनील ढोणसळे, बी-१३ कॉमेटकुंज को. हौ. सो., टिळकनगर शाळेजवळ, डोंबिवली(पू.) ☎ ४५४६८८
- बोरिवली** : सौ. अर्चना अशोक साठे, साठे हाऊस, क्रासरॉड नं. २, बोरिवली(पू.) ☎ ८०५६२५९
- पार्ले** : सौ. वसुंधरा भोसले, ‘त्रिमूर्ती’ प्लॉट नं. ३९, तेजपाल स्कीम, रोड नं. ३, विलेपार्ले (पू.) ☎ ८२०४०७६
- अलिबाग** : श्री.तुषार साखळकर, ‘सहयोग’, श्रीबाग नं २, अलिबाग. ☎ २५३०९
- रत्नागिरी** : सौ. अंजली कार्लेकर, लक्ष्मीबाई लिमये चाळ, जोशी पाळंद, रत्नागिरी. ☎ २०७२४
- धुळे** : सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूडबाग, धुळे.
- परभणी** : श्री. दिलीप राके, ‘पारस’ नाथनगर, परभणी.
- लातूर** : डॉ. अरूणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर ☎ ४३६१४
- औरंगाबाद** : सौ. स्वाती पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट, औरंगाबाद. ☎ २३३२६

महाराष्ट्रातील इतर गावांमध्ये छात्र प्रबोधनची स्थानिक कार्यालये स्वयंसेवी वृत्तीने सुरू करण्याची इच्छा असलेल्यांनी कार्यालयाशी पत्रव्यवहार करावा.

या कार्यालयांमध्ये छात्र प्रबोधन या मासिकाची व ‘प्र’शिक्षक या द्वैमासिकाची वर्गणी भरून सभासद होता येईल. ज्ञान प्रबोधिनीद्वारा विविध पुस्तके विक्रीसाठी उपलब्ध असतील. छात्र प्रबोधन वा ‘प्र’शिक्षकासाठी आपले लेखन या केंद्रावर आपण देऊ शकाल. छात्र प्रबोधनद्वारा होणाऱ्या विविध शिबिरांची व उपक्रमांची माहिती येथे उपलब्ध असेल व त्यासाठी नावनोंदणी तेथे करता येईल.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक प्रा. महेंद्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर ९ आश्विन शके १९१९, १ ऑक्टोबर १९९७ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, पुणे येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिद्ध केले.

२४ स्वातंत्र्याचा वेळ मनोहर। सत्यशीलता त्याग तृणांकुर। समतेच्या मधु कलिका कोमल। हांसत निर्मल फुलतीसुंदर।

खास शाळांसाठी

शाळेच्या बक्षीस समारंभाच्यानिमित्ताने खालील पुस्तके आपण विद्यार्थ्यांना बक्षीसरूपाने देऊ शकाल!

१. असे घटते सुंदर अक्षर : रु. १०/-
(हस्ताक्षर सुधारण्याची कृतिपुस्तिका)
 २. वाचलेच पाहिजे असे काही : रु. १५/-
(वाचनीय २० पुस्तकांचा परिचय)
 ३. प्रभावी व्यक्तिमत्त्व : रु. १२/-
(व्यक्तिमत्त्वाच्या विविध पैलूवर विवेचन)
 ४. प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास : रु. ३०/-
(ललितलेखन करण्यास शिकण्याचा मूलमंत्र देणारे पुस्तक)
 ५. गिर्यारीहृणगाथा : रु. ४०/-
(गिरिप्रमणाची प्रेरणा वाढविणारे पुस्तक)
 ६. छंद आकाशदर्शनाचा : रु. ५०/-
(आकाशातील नक्षत्र-तारे-ग्रह व अन्य घटनांचा परिचय)
 ७. कल्पक बनू या : रु. ५०/-
(कल्पनाशक्ती वाढविण्यासाठी गुरुकिल्ली सांगणारे पुस्तक)
- याशिवाय पंध्र सुरांचे व प्रबोधन गीते- २ या ध्वनिफिती प्रत्येकी रु. ४०/-, इंग्रजी अंक रु. १५/-
- छात्र प्रबोधन दिवाळी विशेषांक किं. रु. ३५/-
यांचाही बक्षिसांमध्ये समावेश करता येईल.
- सर्व पुस्तकांच्या किंमतीवर (ध्वनिफिती व अंक सोडून) १५% सवलत मिळेल. (किमान रक्कम रु. २००/-)
- पुस्तके आमच्या पोस्टेज खर्चाने पाठवू.
याबाबतचा पत्रव्यवहार छात्र प्रबोधनच्या मुख्य कार्यालयाशी करावा!

दीर्घकाल उपयोगी पडणारी अनोखी बक्षीसे
मुलांचा आनंद निश्चितच वाढवतील!

प्रयोगशील-प्रतिभासंपन्न शिक्षकांसाठी

‘प्र’ शिक्षक

ज्ञान प्रबोधिनीचे शिक्षकांसाठी अभिन्नव द्वैमासिक!

द्वैमासिकाची ठळक वैशिष्ट्ये

- ✱ शिक्षकांनी शिक्षकांसाठी चालविलेले शिक्षकांचे नियतकालिक
- ✱ कृतिशील शिक्षकांची धडपड अनेकांपर्यंत पोहोचविण्याचे प्रभावी माध्यम.
- ✱ दैनंदिन अध्यापनातील समस्यांचा थेट वेध घेणारे लेख.
- ✱ आपल्याही शाळेत करून पाहावे असे वाटेल अशा शाळेत आणि सहशाळेत उपकरणांचा स्रोत.
- ✱ पाठ्यपुस्तकातील माहितीला पूरक संदर्भ पुरविणाऱ्या लेखमाला.
- ✱ शाळेत शिक्षणाची गुणवत्ता वाढविण्यासाठी प्रयत्नशील शिक्षकांचे संघटन.

वार्षिक देणगी मूल्य रु. ३०/-

देणगीमूल्य मनीऑर्डर/डी.डी. ने खालील नावाने पाठवावे.

प्राचार्य, ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाळा

५१० सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०

बदलत्या शैक्षणिक परिस्थितीला सुयोग्य
प्रतिस्पर्धा देण्यासाठी ‘प्र’ शिक्षकचे सभासद व्हा!

छात्र प्रबोधनच्या सर्व स्थानिक
कार्यालयांमध्ये याचे देणगीमूल्य स्वीकारले जाईल.

आकर्षक बक्षीस मिळवा!

छात्र प्रबोधन मासिकाचे ५ सभासद मिळवून दिल्यास...

नावीन्यपूर्ण कल्पनांनी युक्त वैज्ञानिक उपकरणांवर आधारित पुस्तिका भेट!

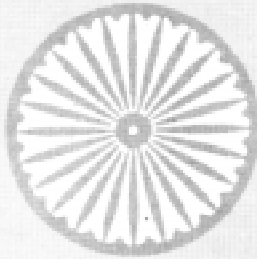
छात्र प्रबोधन मासिकाचे १० सभासद मिळवून दिल्यास...

वरील पुस्तिकेबरोबरच ‘अभ्यास कसा करावा’, यावर आधारित एक पुस्तिका भेट!

१५ नोव्हेंबर ते ३१ जानेवारीपर्यंत ही बक्षीस योजना असेल.

व्यामूले लवकरात लवकर सभासद मिळवून दोन्ही बक्षीसे मिळवा.

सभासदांची नावे, पत्ते, शाला, इयत्ता-तुकडी, जन्मतारीख एवढी माहिती लिहून ते कागद व त्यांची वर्गणी एकत्रितपणे मुख्य अथवा स्थानिक कार्यालयात जमा करावी व बक्षीस मिळवावे.

स्वातंत्र्याला अर्थ लाभण्या, सामर्थ्याची साथ हवी

स्वातंत्र्याला अर्थ लाभण्या, सामर्थ्याची साथ हवी ॥१॥

स्वर्गाची गंगाही जेथे, भगिरथ यत्ने भूतलि येते
शिरी जान्हवी धारण करण्या, शैलेशाची शक्ति हवी ॥१॥

अमृतासही पैजा जिंकुनि, समर्थ केली प्राकृत वाणी
उन्मेषाचे पीक फुलविण्या, ज्ञानेशाची भक्ति हवी ॥२॥

देह झुंजले शिराविनाही, कोंडाण्याची लगीनघाई
खिंड खिंड ही पावन करण्या, शिवरायांची स्फूर्ति हवी ॥३॥

हिमालयाच्या भाग्यावरती, काश्मीराच्या भूमीवरती
अस्तनीतले नाग मर्दण्या, श्रीकृष्णाची नीति हवी ॥४॥

संपर्क पत्ता :

संपादक, छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,

पुणे 411030 ☎ (०२१२) ४७७६९१, ४७८०१२

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७

या अंकाची किंमत : रु. १०/-

वार्षिक वर्गणी : रुपये १२५/-

प्रकाशन दिनांक : राष्ट्रीय सौर १० मार्गशीर्ष, शके १९९९

१ डिसेंबर १९९७